

VIII МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI ВЕКА

НУР-СУЛТАН, КАЗАХСТАН
2021 ГОД, АПРЕЛЬ

**Объединение юридических лиц в форме ассоциации
«Общенациональное движение «Бобек»
КОНГРЕСС УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА**

**«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD:
CHALLENGES OF THE XXI CENTURY»**

**атты VIII Халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция
ЖИНАҒЫ**

МАТЕРИАЛЫ

**VIII Международной научно-практической
конференции**

**«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI века»**

9. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

IV ТОМ

УДК 378 (063)
ББК 74.58
С 940

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Ж.Малибек, профессор; Ж.Н.Калиев к.п.н.;
Лю Дэмин (Китай),
Е.Л. Стычева, Т.Г. Борисов (Россия)
Заместители главного редактора: Е. Ешим, Е. Абиев (Казахстан)

С 940

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» материалы VIII Международной науч-прак. конф. (ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ)/ сост.: Е. Ешим, Е. Абиев – Нур-Султан, 2021 – 31 с.

ISBN 978-601-332-271-1

«SCIENCE AND EDUCATION IN THE MODERN WORLD: CHALLENGES OF THE XXI CENTURY» атты VIII Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары жинағына Қазақстан, Ресей, Қытай, Түркия, Белорус, Украина, Молдова, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түрікменстан, Грузия, Монғолия жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелердің қызметкерлері мен ұстаздары, магистранттары, студенттері және мектеп мұғалімдерінің баяндамалары енгізілді. Жинақтың материалдары жоғары оқу орнындары мен ғылыми мекемелердегі қызметкерлерге, оқытушыларға, мектеп және колледж мұғалімдеріне, магистранттар мен студенттерге арналған.

VIII Международная научно-практическая конференция «НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ВЫЗОВЫ XXI века», включают доклады ученых, студентов, магистрантов и учителей школ из разных стран (Казахстан, Россия, Китай, Турция, Белорусь, Украина, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Молдавия, Туркменистан, Грузия, Монголия). Материалы сборника будут интересны научным сотрудникам, преподавателям, учителям средних школ, колледжей, магистрантам, студентам учебных и научных учреждений.

УДК 378 (063)
ББК 74.58

ISBN 978-601-332-271-1

© ОЮЛ в форме ассоциации
«Общенациональное движение «Бобек», 2021

ЗАМАНАУИ ТАЛАПТАРҒА САЙ ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ

Түймеш Балнұр Нұрлыбекқызы

Абай атындағы ҚазҰМУ 7М01703 - Шетел тілі: екі шетел тілі мамандығы

2 курс магистранты

Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Профессор, филология ғылымдарының докторы

Абуов Жұмағали Абуович

***Түйіндеме:** Ұсынылған мақалада білім берудің біртұтас ақпараттық жүйесін құру арқылы педагогтердің білім деңгейін арттыруда қашықтықтан оқыту технологиясы қарастырылған. Қашықтықтан оқыту, Онлайн, Оффлайн, Вебинар, «E-learning» арқылы сабақ жүргізу мүмкіндіктері қарастырылған.*

Қашықтықтан оқыту — ақпараттық-коммуникациялық технологиялық құралдар және негізделген тәсілдер арқылы білім алу формасы. Бүгінгі таңда қашықтықтан оқыту формасы өте кең тараған, ол әсіресе жоғары оқу орындарында, сырттай оқу жүйесінде қосымша роль атқарып келеді. Оқытудың бұл формасы күндізгі және басқа сырттан оқыту формасына қарағанда ең тиімді форма екені бұрыннан белгілі, өйткені кез келген адам аз шығын шығарып өзінің біліктілігін жоғарылатып, кәсіби мамандық ала алады. Қашықтықтан оқыту әдісінде студенттердің өз беттерімен жұмыс жасау белсенділіктері жоғары болуы қажет, өйткені олар білімді жаңа ақпарат технологиялар мен телекоммуникациялар жүйелері, электронды пошта, теледидар және Интернет жүйелері арқылы алады.

Қашықтан оқытудың білім саласындағы мақсаты: Білім берудің біртұтас ақпараттық жүйесін құру арқылы педагогтардың білім деңгейін көтеру.

Қашықтан оқытудың білім саласындағы міндеттері:

- бір-бірімен тығыз байланысты бола отырып, мемлекеттік (республикалық, облыстық) деңгейіндегі қашықтықтан оқытудың құрамына енуі;
- құру кезінде мемлекеттің стандарт талаптарын сақтау;

Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың заманауи талаптарға сай дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін уақытылы өзгертіп отыруды талап етеді. Осыған байланысты оқытуда қолданылатын әдіс-тәсілдер, әдістемелер, технологиялар білім беру талаптарына байланысты жаңартылып отырады. Сапалы терең білімді меңгеруге талпынған өскелең ұрпақтың жеткілікті дәрежеде сандық сауаттылығы бар, себебі олар өмір жағдайлары барысында жаңа технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдаланады. Сол мүмкіндіктерді нәтижелі қолдану мұғалімнің біліктілігіне, біліміне, тәжірибесіне байланысты.

Қашықтықтан оқытуды ұйымдастырудың 3 түрлі формасы бар: онлайн (синхрондық) және оффлайн (асинхрондық), және кең таралған үшінші түрі вебинар

Онлайн режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен ағымдағы уақытта белгілі бір қашықтықта мұғалім экранын көру арқылы оқытуды ұйымдастыру формасы.

Оффлайн режимдегі оқыту дегеніміз - интернет ресурстарының көмегімен (электрондық пошта) мұғалім мен оқушы арасындағы ақпарат алмасуды қамтасыз етуге мүмкіндік беретін оқытудың формасы.

Вебинар дегеніміз – интернет желілерінің көмегімен семинарлар мен тренингтер өткізу формасы.

Осы технология бойынша оқытуды ұйымдастырып, бүкіләлемдік желі көмегімен барлық компьютерлерді бір желіге біріктіріп сабақ өтуші тұлғаны тьютор деп атаймыз.

Қашықтықтан оқыту формасын ұйымдастыру мен жүргізу - қашықтықтан оқыту формасымен білім беру құқығын беретін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің (ҚР БҒМ) лицензиясы бар білім беру мекемелерінде жүзеге асырылады. Қашықтықтан оқыту формасын жүзгізу құқығын беретін лицензия алу Қазақстан Республикасының істегі заңдылықтарына сәйкес жүзеге асады. Қашықтан білім беру технологиясы білім алудың перспективті тәсілі болып табылады. Қашықтан білім берудің тиімді жүйесін жасау халықтың басым бөлігі үшін сапалы білімге қол жетімділікті арттырады, мүмкіншілігі шектеулі адамдар үшін білім алу проблемасын шешуге және күндізгі оқыту нысаны бойынша білім алу мүмкіншілігі жоқ аймақтар халқын анағұрлым толық қамтуға көмектеседі.

Қашықтықтан оқытуды құрудың базалық принциптері:

- Тиімділік
- Түсініктілік
- Сапалылық

Қашықтан оқыту курсы – бұл тек сабақтардың мәтіні ғана емес, желіде сәйкес ақпаратты іздестіру, курс тьюторларымен де, басқа оқушылармен де хат алмасу, Интернет арқылы таратылатын деректер базасын, мерзімдік ақпараттық басылымдарды пайдалану да енген тұтас үдеріс.

Мәліметтерді беру техникалық негізі бойынша дистанционды оқытудың келесі түрлерін анықтауға болады:

- басылым материалдарын пошта арқылы жіберу (дәстүрлі сырттай оқуға мінезді);
- аудио- және видео- кассеталарды, дискеттерді, CD-ROM жіберу;
- аудио графика құралдарымен (интерактивті тақталар, және де оқу киносы, радио, телевидение);
- интерактивті Web TV және видео конференция арқылы;
- электронды пошта және жіберу парақтары (тізімдер) арқылы;
- web-беттер арқылы;
- чат, web-форум және қонақ кітабы арқылы.

Соңғы кездері ғаламтор дистанционды оқытудың басқа түрлерін белсенді ығыстырады. Бұл үш жағдайға байланысты:

- 1) Ғаламтор-технологиялардың техникалық дамуы;
- 2) Ғаламтор жүйесіне қосылудың оңайлығы,
- 3) Қосылудың төмен бағасы.

1-сурет

Қашықтықтан оқыту тәсілімен оқытатын оқытушыларға және осы істе мүдделі басқа да адамдарға бірнеше талаптар қойылады:

- Оқытушы компьютермен жоғары дәрежеде сауатты жұмыс істей білуі қажет.
- Қашықтықтан оқытудағы мақсаттары мен міндеттері, оның алдағы уақытта ақпараттық технология және коммуникация құралдарының негізінде дамуы туралы білуі қажет.
- Қашықтықтан оқыту технологиясын жетік білетін, білім саласындағы қызметкерлерді, оқушыларды таныстыра білуі қажет.
- Оқытушының ақпараттық құралдармен жұмыс істеуге іс жүзінде дағдылануы қажет.
- Оқытудың телекоммуникациялық құралдарын қолдану ісіне дағдылануын қалыптастыру, атап айтқанда: тұтынушылар арасында ақпараттар алмастыру және ақпараттық жүйелердегі ресурстарды пайдалануға дағдылануын қалыптастыруы қажет.
- Жинақталған түрде оқу бағдарламасын құрайтын белгілі бір тәртіптегі модульдік курстардың әдістемелерін баяндай және курстарды өткізуді ұйымдастыра білуі қажет.
- Оқу үрдісін қашықтықтан оқыту шеңберінде жүргізу ісіне жан-жақты даярлау, қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша сабақ өткізу үрдісінде үйлестіруші болуы қажет.

Оқу процесін сапалы ұйымдастырудың келесі түрі - «E-learning». E-Learning – бұл оқу үрдісін ұйымдастырудағы халықаралық стандарттар мен принциптерін қолдайтын, барлық заманауи талаптарға сәйкес келетін, электронды және қашықтықтан оқыту. Оқытудың аталмыш жүйесі білім беру саласын түбегейлі өзгертеді. Яғни, мұғалім мен оқушының арасындағы байланыс өзгереді. Қазіргі таңда E-learning электронды білім беру көп елдердің білім жүйесіне қарқынды енгізіліп отырған оқытудың озық формаларының бірі болып келе жатыр. Қазақстан Республикасында электронды оқыту білім жүйесінің инновациялық дамуының басты бағыттарының бірі болып есептеледі. Әлемдік тәжірибелердің көрсеткіштері бойынша e-learning жүйесі білім беруді модернизациялаудың басты құралдарының бірі екендігін айқындайды. Электронды білім беру кең ауқымды жобасының жүзеге асуы Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің ақпараттандыру мақсатына үлкен жол ашпақ.

E-learning технологиялары оқу үрдісіне келесі мүмкіндіктер береді: Берілген материалды меңгеруге жағдай жасау үшін өте қолайлы және ыңғайлы;

Оқу материалын меңгеруде қиындық деңгейін, уақытын және көлемін таңдаудағы жекешілдік;

Интерактивті, өйткені, мұғаліммен, сыныптастарыңмен синхронды (чат, скайп) және асинхронды (пошта, форум) әрекеттесу арқылы оқуға болады. E-learning-тің басқа технологиясы – бұл мұғалімнің оқу сайты. Мұғалімнің оқу сайттарының ресурстары (бейнелекциялар, тест жұмыстар, практикалық тапсырмалар, форумдағы дискуссиялар, есептер шығару практикумдары, компаниялардың оқу-жаттығу жұмыстары) оқушыларға ыңғайлы уақытта керекті тақырыбымен өз бабымен жұмыстануға мүмкіндік береді. Сандық білім беру контентін электронды оқулықтар, компьютерлік ойындар, виртуалды жаттығу әдістері, ғылыми - әдістемелік зерттеулер құрайды. Осылайша, e-learning технологиясы – бұл оқыту ортасы, оның көмегімен оқу үрдісін жекелеуге болады, оқытудың жылдамдығын таңдауға болады (ақпаратты қабылдаған кезде). Оқушы өзіндік жұмысты дербес компьютердің, ноутбуктың, ұялы телефонның көмегімен ұйымдастыра алады. Оқушылардың өзіндік жұмыстарының көлемін көбейту оқу үрдісін ақпараттық технологиялардың арқасында нығайтуға мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда компьютерлік технологиялар мен телекоммуникацияларды өз пәндік саласында пайдалану қабілеттілігін жалпы сауаттылықтың критерийі ретінде қарастыру керек, оны қазіргі кезде осы түсініктің дәстүрлі түсіндіруімен салыстыруға болады - қалай оқи, жаза және санауға болады. Ақпараттық және компьютерлік технологияларды қолдану бізге шет тілін оқытуда жаңа мүмкіндіктер ашады, өйткені АКТ-ны ағылшын тілі сабақтарында қолдану арқылы біз оқытудың жаңа формалары мен әдістеріне тап боламыз, сонымен қатар оқу процесіне жаңа тәсілдер мен стильдер іздейміз.

Сонымен, білім беру үдерісінде жиі қолданылатын АКТ элементтерін атайық:

- компьютер мен мультимедиялық жобаны, интерактивті тақтаны қолдана отырып көрсетілген электронды оқулықтар мен оқу құралдары;
- электронды энциклопедиялар мен анықтамалықтар;
- Интернеттің білім беру ресурстары;
- суреттері мен иллюстрациялары бар DVD және CD дискілері;
- бейне және аудио жабдықтар;
- интерактивті конференциялар мен байқаулар;
- қашықтықтан оқытуға арналған материалдар;
- зерттеу жұмыстары мен жобалары;
- қашықтан оқу

Әдебиеттер тізімі:

1. Білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі / Ахметова Г.К., Караев Ж.А., Мухамбетжанова С.Т. // Алматы:АҚ «ҰБАО «Өрлеу», 2013.
2. Қазақстан және ТМД елдеріндегі білім беруді ақпараттандырудың IV Халықаралық форумының ғылыми мақалалар жинағы (18-19 бет.38-39 бет. 118-119 бет. 460-461 бет).
3. Журнал «Мектеп» № 11(6 бет)
4. Журнал «Информатика негіздері» № 1 – 2010 ж (11-14 б)

Интернет ресурстары:

[Http://wikipedia.kz/pictures](http://wikipedia.kz/pictures)
<http://el.kz/>
<http://e.edu.kz/>
<http://stud.kz/>
<http://adilet.zan.kz/>

УДК 8.81-26

УАҚЫТТЫҚ-ТІЛДІК ҮНЕМДЕУ НЕМЕСЕ ЛИНГВО ФОБИЯ

Сұлтанова Қарақат Байдрахманқызы

Экономика және бизнес факультеті, Алматы технология университеті

Ғылыми жетекші: Абдикарим Нурзия

Алматы қ., Қазақстан

***Аңдатпа:** Мақалада қазіргі интернет-чаттарда сөздер мен сөйлемдерді қысқартып қолдану уақытты үнемдеу ме әлде лингво фобияның бір түрі ме деген мәселе қарастырылады. Ол үшін дүние жүзіндегі тілдерден ең ұзын және ұзақ фразаларды мысалға келтіре отырып, мұндай үнемдеушіліктің орынсыз екендігіне жастардың назарын аударуды мақсат етеді.*

***Кілт сөздер:** Қиын тілдер, полиглоттар, ең ұзын сөздер мен фразалар, тілдік үнемдеу, уақыт үнемдеу, лингво фобия, интернетчат, ақпаратты «тығыздау», лингворекордтар, гипнопотомомонстросесквиппедалиофобия.*

Қазіргі кезде адамдар арасындағы тілдесімді интернет-чатсыз елестету мүмкін емес. Заманауи жастар һәм іскер адам бәріне де үлгергісі келеді: жұмыс, үй шаруасына үлгеру, интернет желісінен ақпаратты іздеп табу және әлеуметтік желілерде дос-жаран, туыс-туғанымен

хабарласып, олардың виртуалды өміріне баға беру, коментарий қалдыру, демалу, көңіл көтеру т.с.с. Соның ішінде, біздің байқауымызша, жастар чатқа хабарлама жазғанда сөздер мен сөйлемдерді қысқарту немесе көңіл-күйді білдіретін эмодзиларды қолдануы жиі кездеседі. Мысалы, «Сәлем» - «слм», "раха"- «рахмет», "братуха"- «бауырым», «типа – «сол сияқты, тәрізді» т.б. Негізінен «Тілдік элементтерді үнемдеу прагматикалық сипатта болып келеді, ол бір жағынан, ақпаратты «тығыздау», екінші жағынан, «күш жұмсауды үнемдеу заңы» факторларымен байланысты. Ақпаратты «тығыздау» тілдік бірліктердің (дыбыс, әріп, сөздер, сөйлемдер) санын азайту есебінен жүргізіледі [1]. Мұндай қысқартуларды сапалық және сандық деп бөлуге болатыны белгілі. Сапалық қысқартулар тіл ғылымында аббервиатура ретінде белгілі болса, сандық қысқартулар соңғы кездегі интернет-чаттарда, біздің әлеуметтік белсенді екендігіміздің бір көрсеткіші ретінде орныға бастады десе де болады. Осы жөнінде жүргізілген сауалнама бойынша жастардың неге қысқартулар жасайтындығының себебін сауалнамаға қатысушылардың 14%-ы *уақытты үнемдеу үшін*; ал 20%-ы *машық болып қалған* десе, 66%-ы жазуға ерінетіндіктерін жеткізген. Сондай-ақ хабарлама жіберу барысында жастардың 60%-ы өздерінің достары мен таныстарымен тілдесу кезінде, 25%-ы өз замандастарымен жазысу барысында қысқартуға барады екен. Дегенмен сауалнамаға қатысушылардың 15%-ы хабарлама жіберу кезінде қысқартып жазбайтынын жеткізген [2]. Осыған қарағанда, тілдік бірліктерді жазбаша хабарласу кезінде қысқартып жазу уақытты үнемдеу емес, еріншектіктің, басқаша айтқанда, өзіне қолайлы болғаны үшін индивидтің тілдік санасында «түсінсе болды» деген қағида тұрады да үнемі қайталанып отыратын жаттанды сөздер мен фразалар лингво фобиялық белгісіз үрей тудырады. Бір қарағанда, уақытты үнемдеу сияқты болып көрінгенімен, психологиялық тұрғыдан еріншектіктің салдары – ұзынсонар сөздер мен фразаларды, сөйлемдерді жазудан бас тарту деуге болады. Яғни, сыртқы үрей уақытты жоғалту, ал шын мәнінде, тілдесім психологиясы бойынша адамдар бір-бірімен қарым-қатынас жасау барысында өзге адамның іс-әрекеті, сөйлеген сөзі мен ым-ишарасына дейін еліктеуге оны бағалап тырысады және, өзіне керектісін алудың *позитивті, негативті және адекватты* деген үш түрі болатын болса, біріншісі бойынша біз адамды асыра бағалап жіберсек, екіншісі бойынша адамның жақсылығын көре алмаймыз, демек үшіншісін ұстанудың маңызы зор. Ал тілдік экономияда біз позитив боламыз деп негативті әрекеттерге бой алдырып аламыз. Яғни басқалар жазып жатқан қалыптан ауытқығымыз келмейді, өйкені хабарлама жіберушінің санасында «ол мені біртүрлі адам» деп ойлап қалмасын деген үрей тұрады. Ортада қалыптасқан жасанды тілдік бірліктерді нормаға сай қолданудан именеді. Сондықтан біз бұл мәселені ешқандай уақыт үнемдеу емес, лингво фобияның бір түрі деп білеміз. Негізі психологияда *гиппотомомонстросесквиппедалиофобия* (ұзын сөздерден үрейлену), латыншасы *Hippopotomomonstrosesquippedaliorphobia* деген ұғым бар. Ал лингво фобия дегеніміз шетел тілдерін үйренер алдындағы қорқыныш пен үрей екені белгілі. Біздің мақаламызда бұл мәселе – хабарламаларды толық та нақты жазып дағыдыланудан бас тартудың көрінісі және ол әлеуметтік орта қалыптастырған лингво фобияның бір түрі деген тұрғыдан зерделеніп отыр. Оны жеңуге көмек болар немесе жастардың жадында төмендегі ақпараттардың жүруі арқылы олардың тілдік санасына әсер етер деген мақсатта дүниежүзіндегі тілдердің ұзын да ұзақ сөздері мен фразаларымен таныстыруды жөн санап отырмыз.

Дүние жүзі тілдерінің ішінде ең қиын тілдер ретінде қытай, неміс, араб, фин және т.б. тілдер аталады. Ал нақты деректері бойынша мысал келтірсек, етістіктің ең көп формалары (шамамен 6000) Солтүстік Америка үндістерінің чиппева тілінде кездеседі; Солтүстік Американың басқа бір тілінде (хайда) - 70 префикс қолданылса, табасаран тілінде (Дағыстан) зат есімнің 48 септігі кездеседі; ал эскимос тілінде осы шақтың 63 түрі болса, қарапайым зат есімдерде 252 флексия бар. Қытай тілінің 40 томдық сөздігі «Чжунвен Даджидиан» 49,905 иероглифтен тұрады; 4-ші томдағы «и» фонемасы «киім», «хиккуп», «бос» тәрізді 84 мағынаға ие болса, жазба тілде «и» буынын 4-ші тонға белгілеуге арналған 92 иероглиф бар.

Ең қиыны - 64 жолдан тұратын se - «сөйлескен» иероглифі екен. Қазіргі уақытта қолданылатын ең қиын иероглиф – нан. Оның 36 сипаты бар және «мұрын бітелген» дегенді білдіреді. Осыған қарағанда, кішкентай ғана хабарламаны толық жазып жіберу оншалықты қиындық тудырмаса керек.

Тілдің осындай күрделілігіне қарамастан, әлемде көптеген ғажайып полиглоттар бар. Атап айтсақ, 26 немесе 27 тілде сөйлейтін итальяндық кардинал Меззофанти (1774 - 1849), даниялық профессор Раек (1787 - 1832), Дер Сэр Джон Боулинг (1792 - 1872) және Жаңа Зеландиядан доктор Гарольд Уильямс (1876 - 1928) 28 тілде сөйлейтіндерді атауға болады. Қазіргі кезде ең көрнекті полиглот - БҰҰ жанындағы терминология бөлімінде 1965-71 жылдары жетекшілік еткен Джордж Генри Шмидт (1914 ж. 28 желтоқсанында Страсбургте туған). 1975 жылғы БҰҰ-ның библиографиялық анықтамасында Шмидттің 19 тілде «тек қана» сөйлейтіндігі және уақыттың аздығынан тағы 12 тілді «қалпына келтіре алмайтындығы» атап көрсетілген. Британдық Колумбияда, Канадада қызмет еткен Пауэлл Александр Янулус (1939 ж.т.) 41 тіл қолданған. Ұлыбританияда ең үлкен полиглот BBC-дің халықаралық хабар таратуында 54 тілде жұмыс жасаған Джордж Кэмпбелл (1912 жылы 9 тамызда дүниеге келген) болып саналады.

Ең ұзақ сөздер. Негізінен, ең ұзын сөздер қатарына үздіксіз сөз тізбектері, кейбір күрделі және агглютинативті сөздер немесе окказионализмдер жатады, мысалы, 17 тәтті және қышқыл ингредиенттерден тұратын фрикасис дегенді білдіретін және Аристофанның «Әйелдер ұлттық ассамблеядағы» комедиясында қолданылған 182 әріптен тұратын сөз (4 ғасыр. Б.з.д.) Латын алфавитінің 428 әрпімен аударуға болатын 195 таңбадан тұратын күрделі сөз XVI ғасырда санскрит тілінде жазылған Виджаянагара ханшайымы Тирумаламбаның еңбегінде кездеседі. Ол Үндістанның Тамилнад штатындағы Канси маңындағы аймақты белгілеу үшін қолданылған.

Ең ұзын палиндромдар. Палиндром Малаялама (9 әріп) - Оңтүстік Үндістанның Керала штатында тұратын малаяли халқының тілінің атауы. Палиндром Канаканак - географиялық атау (Дилингем, Аляска маңында). Палиндромның ең ұзын сөзі - финдік сайппуаквивикауппиас (19 әріп), ол «сүтті саудагер» дегенді білдіреді. Ағылшын тіліндегі ең ұзын палиндромды *қайта құрушы* (9 әріп) - бұл «бөлу» дегенді білдіреді. Бөлшектелген палиндром химиялық термин болып табылады және 11 әріптен тұрады. Греция мен Түркиядағы сәбилерге арналған шомылдыру рәсімінен өткен кейбір қаріптерде 25 әріптен тұратын жазу бар: NIFON ANOMHMATA MH MONAN OFIN («Менің бетімді жуып қана қоймай, менің күнәларымды да жуамын») деген. Ең ұзын палиндромдық композицияны Эдвард Бенбоу 1987 жылдың қарашасында құрастырған. Ол AI сөздерінен басталады, *қол қой, Ғашық! және бүлік шығаруды аяқтайды, Исла*. Композиция 100000 сөзден тұрады. Ең ұзақ палиндромдық роман, доктор Оквард пен Ослодағы Олсон 31594 сөзден тұрады. Оны Лоуренс Левин (Нью-Йорк) 1986 жылы жазған.

Ең ұзақ ғылыми термин. Адам митохондриясының дезоксирибонуклеин қышқылының жүйелі атауы 16 569 нуклеотид қалдықтарының аттарын қамтиды және 207 000 әріптен тұрады. Ол Nature журналында 1981 жылы 9 сәуірде жарияланған.

Ең ұзын анаграммалар. Анаграммаларды құра алатын ең ұзақ ғылыми емес ағылшын сөздері - *консерваторлар мен сұхбаттасушылар* - 18 әріптен тұрады. Анаграммаларды құрайтын ең ұзын ғылыми терминдер - бұл 27 әріптен тұратын *гидроксидоксикортикостерон* және *гидроксидоксикортикостерондар*.

Орыс тіліндегі ұзын сөздер. скрытоколокольчик (ең ұзын шөптің атауы); корчеватель-бульдозер-погрузчик и одушевлённость-неодушевлённость (ең ұзын дефисті зат есім); водогрязеторфопарафинолечение (ең ұзын дефиссіз зат есім); электрофотополупроводниковый (ең ұзын дефиссіз сын есім); метоксихлордиэтиламинометилбутиламиноакридин (44 әрпі бар).

Қазақ тіліндегі ең ұзын сөздер. Тілімізде кездесетін ең ұзақ сөз ретінде 33 әріптен тұратын *қанағаттандыралмағандықтарыңыздан* деген сөз көш бастап тұр. Қазақ тілі жалғамалы тіл болғандықтан, сөз құрамы күрделі болып, грамматикалық тұлғалар мен сөзжасамдық жұрнақтар бірінен кейін бірі жалғанатыны заңдылық.

Назарларыңызға тілімізде кездесетін ұзақ сөздердің бір қатарын ұсынып отырмыз:
шаңырақтағыларыңыздың;
насихаттағандықтарыңызбен;
шабыттандырушыларымыздың;
елеп-ескермейтіндіктеріңізден;
шапалақтамағандықтарыңыздан;
шапағаттандырылмағандықтарыңыздан;
жатақханаларымыздағыларданбысыздар;
залалсыздандырылмағандықтарыңыздан;
Жұмыстарыңыздардағыларданбысыңыздар? (35 әріптен, 14 буыннан тұрады).

Біз сөз етіп отырған мәселеге лексикографиямен айналысатын тіл мамандары баса назар аударғаны жөн. Лексикография тек қана сөздік жасаумен айналыспайды, өзінің міндеті мен қызметіне қарай теориялық және практикалық саласы болатындығын ескерсек, соңғысы «... тілдің сөздік байлығын жию және ретке келтіру, оларды тілдік лингвистикалық тұрғыдан сипаттау және нормаға түсіру...» [3, 255] т.б. міндетін атқарады. Сөздерді қысқартып жаза берсек, ол күнделікті дағдыға айналады да, соңынан бұған ешкім таң қалмайтын болады, нәтижесінде ол тілдік нормаға айналып кетеді. Тіліміздің тазалығы, табиғилығы бұзылатын болады. Лексикологиялық тұрғыдан «ең сыйымды сөз» деп есептелетін Аргентинаның оңтүстігінде және Чилиде сөйлейтін испан тілінің фуегиялық диалектісінде *мамихлапинатапай* деген сөз екен. Бұл сөз «екеуінің біреуі екі тараптың қалағанын істеуге ұсыныс жасайды деген үмітпен бір-біріне қарау» дегенді білдіреді. Сөздерді орынсыз қысқарта берсек, тілімізде осындай сөздер пайда болып кетуі де мүмкін. Сондықтан біз жастарды, жалпы әлеуметтік желі қолданушыларды осындай келеңсіз жағдайларға жол бермеуіне ықпал ету мақсатында әлем тілдеріндегі лингворекордтық фактілерге назар аудартуға әрекет жасап көрдік. Қазіргі кезде адамдардың бәрі де уақыт үнемдеу үшін осылай қысқартып жазамыз деп ақталғанымен, бұл шын мәнінде, еріншектіктен болатын психологиялық ауытқушылық екендігі зерттеулерде анықталған. Және де ол адамдардың әлеуметтік топтар арасында біртүрлі болып көрінбес үшін жасайтын жеке үрейінен, лингво фобиясымен байланысты екенін де сөз еттік. Сонымен қатар әлем тілдерінде қалыптасқан ұзын сөздер, фразалармен танысқан соң жастарымыз сәл де болса өзара жазысқан хабарламалары мен хаттарына көңіл бөліп, сауатты жазуға дағдыланады деген үміттеміз. Мысалы, ағылшын тілінде құрамы күрделі, мағынасы бір ұғымды білдіретін, жазылғанда екі бетке жететін бір сөз бар: ол 1909 әріптен тұрады және оны ағылшын тілі сөздіктерінің бәрінің соңында береді. Бұған қарағанда, қазақ сөзі ұзақ деп ойлаудан, жазудан шаршау орынсыз. Сөзді қалай болса солай қысқартып жаза салу қазақ тіліне әрбіріміздің өз тарапымыздан жасап жатқан қиянатымыз деп түсінген жөн. Себебі, жазылған таңба солай оқылады да, бірте-бірте тілімізде норма ретінде қалыптасып қалуы әбден мүмкін. Бұл тілдің сұлулығы мен байлығына, әуезділігі мен тұтастығына үлкен залал келтіреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. А.А. Сохань, Н.В. Хорунжая Принципы языковой экономии в интернет-чатах // Users/Админ/Pictures/Экономия%20чат%20интернет.pdf
2. Скатеренко А.Е. Сокращения слов как тенденция современного общества // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 11-4. – С. 786-788; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10688> (дата обращения: 05.04.2021).
3. Қазақ тілі: Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1998.

SOCRATIC SEMINAR: A STRATEGY TO SUPPORT STUDENT DISCOURSE

Alfiya Bissengaliyeva
English Teacher, NIS Atyrau

Abstract: *The current study was designed as a qualitative action research design, focused on observing the effectiveness of the use of the Socratic Method (SM) in one gifted school in Western Kazakhstan. The purpose of this study was to examine the potential impact of the Socratic Method (SM) on the development of critical thinking, argumentative reading and writing skills of 11th-grade gifted students during the implementation of the SM at English lessons.*

Key words: *Socratic Seminar, argumentation, critical thinking skills,*

The dynamic development of information technology brings new requirements and problems to life. Students need critical thinking skills to adapt to the demands of a changing world. Critical thinking skills and the ability to apply them have become a necessity in the workplace.

One area where critical thinking must be applied is in argumentative reading and writing. Reading and writing are essential language skills for obtaining reliable information, and these skills significantly affect future career success. Moreover, students often have difficulty in complex text comprehension. Reid (1999) noted that through written argumentation, the reader expresses not only his thoughts and feelings on the topic but also must structure his thoughts and express them through the prism of reasoning, in order to influence the reader's opinion through the use of persuasive arguments.

Around 2,500 years ago, the Greek philosopher Socrates developed a method to develop critical thinking in oral dialogue in Athens. The Socratic method as an educational pedagogy was first introduced by Adler (1982) in his work entitled "The Paideia Proposal: An Educational Manifesto." The Socratic seminar is usually used in the school curriculum in-class discussion mode.

The study is aimed to examine the potential impact of the Socratic Method (SM) on the development of critical thinking and argumentative reading and writing skills of 11th-grade gifted English students.

Research questions:

- 1) What effect does the Socratic method have on developing gifted students' critical thinking skills?
- 2) How does the use of SM affect the development of gifted students' argumentative skills?

The significance of this research is that teachers can benefit from this research by clarifying their comprehension of the use of the SM, which could lead to improvement of their classroom practices. In addition, policymakers can learn about the method and learn about issues of implementation.

Literature Review

The Socratic Method is one of the oldest pedagogic techniques applied in the classroom. According to Ellis (2003), this method helps to present information by producing a dialogue in the classroom based on a particular text.

This approach can be successfully implemented in all areas of education. It is supported by the research of Yang, Newby and Bill (2005), Moberg (2008), Solomon (2011), and McClain (2016). The aim of McClain's (2016) study was to determine whether increased attention to scientific literacy improved students' ability to collect evidence to support scientific claims. His science literacy lessons included annotating a scientific text, participating in a Socratic seminar, and building a statement, evidence. Moberg (2008) analysed the literature and documented some of the research conducted in the areas of English as a foreign language, mathematics, business, law and instruction for teachers. The author concluded that the SM in different forms remains an effective teaching method. This is also supported by Solomon's (2011) as it was determined that M is effective and applicable approach in teaching History in 10th grade.

Previous studies on the use of the Socratic method demonstrated that the introduction of Socratic seminars had a positive effect (Young, Newby and Bill 2005, Philgren 2008; Celik 2009, Doklan 2011, Lam 2011, Solomon 2011; Davies and Sinclair 2012; Shahsawar and Hun 2013, Inci 2016). All of them describe a collection of methodological steps to accomplish similar goals in the field of development of critical thinking or speaking skills. There is a gap associated with the insufficient number of studies on the role of the Socratic method both in the field of improving argumentative reading and writing skills in Kazakhstan.

Methodology

The study was designed as a qualitative action research design, focused on observing the effectiveness of the use of the Socratic Method in one gifted school in Western Kazakhstan. The reason to choose action research design is the opportunity to analyze and improve teaching practice. The research was conducted with 11th graders from two classes. The research data was collected in the form of classroom artifacts that were de-identified before being analyzed by the researcher. The classroom artifacts included students' essays, feedback forms, Socratic Seminar graphic organizers, and students' journals. In addition, data was analyzed using the researcher's field notes.

The study lasted ten weeks, including reading short texts and writing essays. The classroom artifacts were collected and assessed as a regular part of the classroom practice. The researcher made copies of the artifacts and de-identified them before any analysis took place. During the seminars the students studied short texts 'All summer in a day' and 'Bread' relevant to the topic covered in the second term. It took the participants two weeks to read each text and prepare for the initial discussion.

Findings, discussion, and conclusion.

SM allows for joy in learning

In their daily journal feedbacks after the seminars students often described the ability to publicly share their views without being under the teacher's influence as a joyous moment. Student C, for example, demonstrated his happiness and trust in the absence of teacher influence in his feedback:

That was a lovely seminar! I totally enjoyed this discussion because each question was very thoughtful and mind blowing. Teacher did not interrupt us. (Student C)

The students stated that they gained trust and encouragement as a result of the lack of fear of making mistakes during the discussion in their feedback after each seminar. The opportunity to engage in debate without fear was described by the students as the key benefit of Socratic seminars, during which they acquired more information than in other classroom activities.

It is pleasant for the ears to listen to such interesting opinions. Nobody was interrupted, all people had a chance to say their opinion without the fear of making mistakes. I think it was a good experience. (Student D)

SM encourages the use of critical thinking skills

Students reported in their feedbacks that they had more chances to develop their critical thinking skills by training for and engaging freely in the Socratic seminar than they would in a typical discussion controlled by the teacher. After each Socratic seminar, the students gave their feedback about their progress in response to the heading question 'how do they feel after the Socratic seminar?' which required them to compare their learning using SM versus traditional lessons.

Socratic seminars, for example, compel students to propose exciting and thought-provoking ideas, multiple perspectives or synthesis of ideas, according to Student D's feedback.

In my opinion, agreeing or disagreeing with other participants' opinion, I added something new to this idea. During the discussing I tried to listen carefully and give some feedbacks (Student D)

Student E mentioned that she often considered asking follow-up questions and sharing comments before and during questions.

I asked questions when I needed some clarification and tried to help everyone express their thoughts on the topic and supported other ideas, as well as brought in new ones. (Student E)

In reflection forms, students indicated that at the beginning, the most challenging aspect for them was to justify their ideas with data from the text, which means that they need to prepare better. The students often claimed that the Socratic seminar helped develop their ability to interpret textual information and back up their arguments with text.

Honestly, to be better prepared for the seminar, I will do more work with the text and try to base more on facts from the book. It is difficult. (Student F)

According to the students, the Socratic seminar also allowed them to hear various views on the same topic, which helped them better understand the content.

I believe that all points in this text are important in their own way. Ray Bradbury is such a writer who will not write something superfluous. But to be precise, I liked the idea of the sun, since I believe that this is some kind of alteration of something (What exactly? Everyone thinks differently). (Student F)

Participation in Socratic seminars, the need to think, listen and respond through continuous conversation and participation all naturally contributed to the thought process. It is noted by Student N, in her reflection that she continually has to be concentrated on the dialogue and listen in order to reply in time.

I answered to all questions that I chose. I tried to support others' opinion, treat everyone with the same consideration and respect. To give feedback on the responses of others in the form of agreement and expression I had to listen attentively. And through this I could continue the discussion by asking some questions. We caught up with each other's opinions and added our own interpretations so that the conversation kept going. (Student N)

As a result, Socratic Seminars developed an atmosphere that allowed students to interact freely and caused them to demonstrate that their critical thinking skills grew during discussions.

SM is perceived by students to impact the development of their argumentative reading and writing skills.

The Socratic seminar's impact on the development of argumentative reading and writing skills was analyzed using classroom artifacts.

SM impact on the development of students' argumentative reading skills

In this study, the students engaged in mindful, detail-oriented reading in preparation for the discussions. The students indicated in their reflections that they had to concentrate as much as possible during reading, paying attention to the text's details, and utilize an in-depth thought process in preparation for the Socratic seminars.

I tried to fully answer all questions and added my own ideas or vision of the story. I discussed about some symbols or literary techniques in the next. (for instance, story about young boy and last piece of bread). (Student K)

After the first Socratic seminar, many students stated that they realized the importance of notetaking. For example, for the first seminar, the only five students indicated that they took notes while they were preparing. However, students began to quickly understand the importance of the preparatory phase and the advantage written notes gave them during the argumentative discussions, and in reflections, they noted these changes.

To be better prepared for the seminar, I will do a full analysis of this text, highlighting key words and points. (Student H)

The remaining three students said that they always read carefully and did not particularly worry about preparing for the Socratic seminar. When the students compared the Socratic seminar to a traditional class discussion, they mentioned that in traditional classroom discussion, there was no need for careful preparation or careful reading. They said that it was possible to be passive while other discussed the topic. However, in the Socratic seminar, they needed to be ready to present ideas, support ideas, speak reasonably, and rely on a detailed analysis of the text. The argumentative discussions required in-depth knowledge of the text.

SM impact on the development of students' argumentative writing skills

Students had no specific limit on the number of supportive ideas that could be used in essays, and they were ranged from two to four. After the Socratic seminars, students individually wrote an essay about the ideas presented and how these ideas could be developed further when writing an essay.

Student use of arguments and counter arguments improves over time

After the first seminar based on Ray Bradbury's story "All Summer in One Day", the students wrote a reflection essay in which they had to write from the main characters' perspectives to find the reasons for the actions, use arguments to prove it and present a possible continuation of the story. After the second seminar, Margaret Atwood's story "Bread," the students had a completely different assignment to write an argumentative essay with arguments and corresponding counterarguments.

Students use of self-examples as arguments and counterarguments

The findings of the study demonstrated that the students included self-examples to prove arguments and counterarguments. According to Cohen and Cowan (2011), self-examples of text are examples that help students develop the habit of making a connection between the text and any connection related to their own life experience. For example, it can be any similarities or differences associated with a text from a person's life. Accordingly, Table 1 shows real-life examples the participants used in their essays.

The SM impact on the development of students' speaking and listening skills

Socratic seminars helped students develop their speaking and listening skills as they collaborated with their peers and answered each other's ideas and questions. They developed confidence and comfort in the social environment. Their initial feedback showed that they were accustomed to the traditional reading assignment where the main students' activity was to answer the teacher's questions.

I like to participate in Socratic seminar because it is not controlled by the teacher and we needn't to wait the teacher's questions. (Student S)

The first area in which students' skills improved was in maintaining a fluid and focused conversation. At the first Socratic seminar, students often noted that an "awkward silence" interrupted the flow of the conversation. However, as the students practiced open communication with each other, this problem resolved itself. The students became more comfortable and could have a smooth, casual conversation with their peers.

I think that the overall communication was a lot better, we avoided awkwardness we had on the last seminar (Student L)

The second area in which students improved their skills was in their ability to have enhanced interaction between peers.

It was a great seminar. discussing the topic gave me an insight towards the interpretation of others. (Student E)

When reading the students' reflections, it became apparent that one of the main reasons for improved speaking and listening skills were issues of confidence and comfort. Many students explained that they were less confident at first, which affected their ability to speak clearly and listen carefully. They were more focused on the seminar itself than on the actual content of the conversation. However, after the first seminar, most students explained that they had gained the confidence in their speaking and listening skills and achieved the comfort they needed.

Student S said, that "discussion and arguments used by my classmates and listening to each other makes discussion interesting. Student I thought that the discussion became more interesting as "every student provided their own ideas".

Students learned that the improving their listening techniques allowed for a more enjoyable class. Obviously, with the periodic organization of Socratic seminars, students perceived that they had many opportunities to become more effective communicators by developing their speaking and listening skills. In conclusion, the information obtained from the results answers the research questions of the present study. The participants agreed that the application of the SM is practical. The students explained the

Socratic seminar's impact on the development of critical thinking, reading, and writing skills. In addition, the students noted the effectiveness of this approach on the development of speaking and listening skills. The limitations of this study were that the lessons were in online format and was the first time the class was taught in this format by this teachers. Therefore, this might affect the effectiveness of the method, as well as created minor difficulties due to the lack of real communication. Besides, this study introduced participants to the Socratic Method for the first time. Moreover, the study participants have a positive attitude to introducing the Socratic method into everyday practice.

Reference:

- Adler, M. J. (1982). *The Paideia Proposal: an Educational Manifesto*. Macmillan.
- Celik, S. (2007). Çelik, S. (2007). Socratic Method: Dialectic and its use in teaching culture in EFL classrooms. *Humanizing Language Teaching*, 9(3). Humanizing Language Teaching.
- Cohen, V. L. & Cowan J. E. (2011). *Literacy for children in an information Age: teaching reading, writing, and thinking*. Wadsworth, Cengage Learning.
- Davies, M., & Sinclair, A. (2012). Socratic questioning in the Paideia Method to encourage dialogical discussions. *Research Papers in Education*, 29(1), 20–43.
- Doklan, B. M. (2011). *Allowing Students to Think for Themselves: Critical Thinking through Socratic Circles* [Master's Thesis. Moravian College].
- Ellis, R., Goodyear, P., Prosser, M., & O'Hara, A. (2006). How and what university students learn through online and face-to-face discussion: Conceptions, intentions, and approaches. *Journal of Computer Assisted Learning*, 22(4), 244-256.
- Lam, F. (2011). *The Socratic Method as an Approach to Learning and Its Benefits*. [Master's Thesis, Carnegie Mellon]
- McClain (2016) *The effects of science literacy instruction on student ability to gather evidence to support scientific claims* [Master's Thesis. Montana State University]
- Moberg, E. (2008). *Socrates Lives: Dialogue as a Means of Teaching and Learning*.
- Pihlgren, A. S. (2008). *Socrates in the Classroom. Rationales and Effects of Philosophizing with Children*. D. [Doctoral Dissertation, Stockholm University].
- Reid, J. M. (2001). *The process of composition*. Teacher's book. Longman.
- Shahsavar, Z., & Hoon, T. B. (2013, n.d.). *Pedagogical Blogging: Promoting Tertiary Level Students' Critical Thinking by Using Socratic Questions*. *Pertanika J. Soc. Sci. & Hum.*
- Solomon, C., (2011). *The Socratic Method as an Instructional Strategy in the Teaching and Learning of History in Negara Brunei Darussalam Secondary Schools: A case study of SM Rimba*. [Master's Thesis, University Brunei Darussalam]. Retrieved from <https://www.academia.edu/43184228/>
- Yang, Y. T. C., Newby, T. J., & Bill, R. L. (2005). Using Socratic Questioning to Promote Critical Thinking Skills through Asynchronous Discussion Forums in Distance Learning Environments. *American Journal of Distance Education*. 19(3), 163-181.

АСТИОНИМИЯИ «РОМАНИ ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Ситораи Абдурасул

Донишгоњи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Топонимика калимаи юнонӣ буда, аз *topos* – ҷой, маънал ва *onoma*–ном иборат буда, маънояш илм дар бораи омӯзиши номҳои маънал мебошад. Омӯзиши номи маъналу мавзеи тољикнишин дар забоншиносии тољикӣ ё умуман дар эроншиносӣ дар кадом ҷағҳ аст ва муњаққикони ин соња ба чӣ комёбињо ноил гардидаанд? Њоло дар ин бобат дар асоси аз назар гузаронидани адабиёти ба ин соња таълифнамудаи топонимшиносон сухане чанд баён менамоем.

Интихоби усулҳои тадқиќи лингвистии топонимия, ба андешаи Љ.Алими, «... ба љанбаи маводи љамъоваришуда, дарљаи инњикоси он дар сарчашмаҳои топонимӣ ва вазифаҳои пешбинишуда вобаста аст» [1: 4].

Таъќиќ ва баррасии љамъонибаи номвожаҳои љуѓрофӣ яке аз масъалаҳои умдаи илми забоншиносии муосир ба шумор меравад, зеро номвожањо љузъи таърихи миллат ва баёнгари давраҳои гуногуни инкишофи забону фарњаи он мебошанд.

Топонимика ба љузъҳои дигар - гидронимика (илмест оид ба номи объектҳои табиӣ ва сунъии об), космонимика (илмест оид ба номи љирмиҳои осмонӣ), ойконимика (илмест оид ба номи маънаҳои ањолинишин), оронимика (илмест оид ба номи унсурҳои релефи рӯйи замин). Топонимика бо илми таърих ва география алоќаманд аст.

Илми номшиносии тољикӣ, ки муодили байналхалќиаш ономастика мебошад, шаклан ва мазмунан зодаи даврони Иттињоди Шӯравӣ дар забоншиносии тољик мебошад, зеро дар гузашта низ тавалљуњи муњаққикону муаррихон ва тазкиранависонро ин паълӯи мсъала ба худ љалб карда бошад љам, маъникушоӣ ба таври имрӯза дар нигоштаҳои онњо љаллу фасл намегардид. Асосан, маълумоти онњо дар луѓату фарњаи ва осори таърихиву љуѓрофӣ бо зикри номи маънал ба анљом мерасид.

Топонимњо аз лињози пайдоиши худ бо чандин воќеаву љодисаҳои таърихӣ, сиёсӣ, иќтисодӣ, иљтимоӣ ва фарњаи робитаи ќавӣ дошта, шоњиди забонии пайдоиш, инкишоф, аз байн рафтани ва ё таѓйир ёфтани иваз шудани миллатњо ва тамаддуни онњо дар ин ё он минтаќа мебошанд. Муњақќики шинохтаи рус В. А. Никонов дуруст зикр кардааст, ки: «Шаърњо хароб гардидаанд, давлатњо барњам хӯрдаанд, забонњо ва худи халќњо аз байн рафтаанд, аммо номњо боќӣ мондаанд» [6: 179].

Мувофиќи андешаи муњаққикон, аз љумла топонимшиноси тољик Д. Њомидов: «Метавон он љама фарњаи луѓатҳои нодири ба забони тољикӣ дар замони гуногун таълифёфта ва асарҳои таърихиву љуѓрофиро бунёдгузори илми топонимика донист». Зеро падидаҳои нахустини илми топонимика (яъне агар возењтар баён намоем нишонаҳои илми номшиносӣ - ономастика ва дар навбати худ топонимика) дар ин асарњо инњикос гардидаанд [4:5]. Ба ќавли А. Девонаќулов: «Нахустин иќдомот дар сабти номҳои љуѓрофӣ дар даврони ќадими ташаќули забонҳои эронӣ анљом шудааст ва дар китоби «Авесто» маводи хеле ғании топонимӣ оварда шудааст, ки имрӯз барои чандин соњаҳои илми иљтимоӣ љамчун сарчашмаи нодири таърихӣ арзишманд аст ва ин арзиши таърихӣ он маводро эроншиноси маъруф В. Маркварт низ зикр намудааст [2:315] Бояд тазаккур дод, ки катибаҳои мехии даврони Њахоманишиён низ матолиби фаровони топонимӣ доранд, ки имрӯз мавриди тавалљуњи доираи васеи мутахассисони бахшҳои таърих ва филология ќарор гирифтаанд. Дар осори форсии миёна низ маводи фаровони топонимӣ сабт гардидааст ва љатто китобҳои махсусе доир ба љуѓрофия мисли «Šahrestānīhā ī Ērān va Abdih ud sahgīh ī Sagestān» таълиф шудааст.

Таъќиќи ном, алалхусус, номҳои кишварҳои олам кори душвор, мењнатталаб аст, лекин хеле шавќангез аст. Дар ин љода аз љониби муњаққикон Е. М. Поспелов, О. Ѓафуров, А.

Девонакулов, К. Расулиён, Н. Қосимов қоръои таъқиқии зиёде анъом дода шуда, дар ин бора асару мақола ва дастурҳои илмӣ ба таъби расонида шудаанд.

Бохтар — дар баробари номи яке аз се вилояти таърихии Мовароуннаҳр (Суғд ва Хоразм) будан, инчунин номи қалонтарин шаҳр ва пойтахти давлати Кушонӣён ба ҳисоб мерафт. Шаҳр қабл аз давраи Кушонӣён бунёд ёфта, баъдан дар ин давра хеле обод шуда, гузару маҳаллаҳои нав пайдо мешаванд ва атрофи он бо девори нави муҳофизавӣ ихота мегарданд (Массон В.М., Ромодин В.А. История Афганистана).

Дар забони кушонӣю бохтарӣ калимаи «Бохтар» хеле маълум буда, дар луғатҳо ба маънии «ғарб, мағриб» ва ҳам «шарқ, ховар» омадааст. Аммо баъзе донишмандон онро ба маънии «ғарб» афзалият дода, ба маънии «шарқ» калимаи «ховар» — ро тавзеҳ додаанд. Он дар забони авестӣ, суғдӣ ва бохтарӣ дар чараёни гузашти солҳо бо баъзе тағйироти овӣ дучор шуда, аслан маънои «ғарб»-ро ифода менамояд. Топоними чуғрофии «Бохтарзамин» низ аз ҳамин ҷо сарчашма гирифта, ба маънои «кишварҳои ғарбӣ, мағрибзамин» фаҳмида мешавад. Ҳамчунон мардумоне, ки дар шимолу ғарбии Ҳинд зиндагӣ мекунанд, онҳоро бохтарӣ ва ё балхӣ меномиданд. Баъдҳо маънои «Бохтар» дар забони суғдӣ роҳ ёфта, ба сифати макони чуғрофӣ муаррифӣ шудааст.

Кушонӣён яке аз ниёғони тоҷикон мебошанд, ки шоҳигарии онҳо аз асри 2 то мелод ва 4 мелодӣ идома ёфтааст. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон давраи ҳукмронии Кушонӣёнро «ҳалқаи заррини таърихи халқи тоҷик» номидаанд. Дар забони портӣ (парфӣёнӣ) — Кушоншаҳр номида мешудааст.

Дар замони Кушонӣён забонҳои кушонӣю бохтарӣ ва лаҳҷаҳои он, ки ба гурӯҳи забонҳои шарқӣ эронӣ мансуб мебошанд, роиҷ будааст. Ҳамчунин забоншиносон аз рӯи боқимондаҳои навиштаҷоти гуногун аслияти худ забони кушонӣро низ муайян намуда, онро ба зергурӯҳи шимолӣ забонҳои шарқӣ эронӣ мансуб донистаанд.

Хулбук. Аз дидгоҳи этимологӣ, Хулбук шояд аз пораҳои эронии қухани *h^{ar}+baga- ба маънии «Худо-Офтоб, Хур» ё Хур/Офтоби худо (яъне Худованди Афтоб бошад), ки ҳосилаи решаи ҳиндуаврупоӣ *ser-ва иронии қухани бага-мебошад.

Хулбук шояд аз вожаи юнонии ὕλη / ὕλα (овонавишт-шон ҳула-/ҳула) бошад ва чузӣ номаълумаш бака/-бука. Дар самти чанубӣ-ғарбии Сарматияи аврупоӣ (булукоти хеле маъмулу машхури скифӣ/сақӣ дар замони бостон) шаҳраке ба номи Ὑλάη (Хулаио) (дар русӣ Гилея) мавҷуд аст, ки миёни Борисфен (дар талаффузи русӣ) / Бористҳону Ҳипакар воқеъ мебошад. Борисфен сарзамини сирф скифӣ/сақӣ/сарматӣ буд.

Хула — ὕλη / ὕλα — маънии «беша, дарахтони фаровони беша, бешаи дарахтони буттагӣ (дарахтҳо)»-ро дорад. Хулбук дар чунин мавзӯ қарор дорад. Ҳарчанд «бука» чузӣ номаълум буда, ба таъқиқи бештаре ниёз дорад, аммо бояд дар назар дошт, ки бо чузӣ «бук» топонимҳои дигар дар атрофи Хулбук мавҷуд аст: Шобика, Осмонбика ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ Љ. Топонимияи минтақаи Қўлоб (таъқиқи таърихӣ-забоншиносӣ). Д: «Андалеб-Р», -2015.- 350 с.с,288
2. Алимӣ Ҷ. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Қўлоб. / Ҷ. Алимӣ. - Душанбе, 1995.- 196 с.
3. Алиакбар, Деъхудо. Луғатнома /Д. Алиакбар. Љ. 1. -Теърон, 1377. -527 с.
4. Б.Г.Гафуров. Тоҷикон /Г.Б. Гафуров - Душанбе: Дониш, 2008. 870 саҳ
5. Додихудоев Р.Х.Герценберг Л. Г. Таърихи забони тоҷикӣ // Л. Г. Герценберг. Р.Х. Додихудоев -Душанбе, Маориф, 1986.--216 с., 68
6. Исмоилов Ш. Топонимияи водии Қаротегини Тоҷикистон (таъқиқи забоншиносӣ). / Ш.Исмоилов.- Душанбе, 1999. - 36с.

“HEART” KOMPONENTLI VA “YURAK” KOMPONENTLI FRAZELOGIK BIRIKMALARNI QIYOSIY TIPOLOGIK TAHLILI VA XULOSALARI

Mo‘soyeva Hayitgul O‘roqovna

Samarqand Davlat Chet tillar Instituti Lingvistika Ingliz tili fakulteti, “Ingliz tili tarixi va grammatikasi” kafedrası 104-guruh magistranti.

Samarqand, O‘zbekiston

***Annotatsiya:** Ushbu maqola har bir millatning shu millatga xos bo‘lgan kognitiv bilimlarini asoslash tilshunos olimlar tomonidan o‘rganilishi, ularni umumiy va farqlanuvchi xususiyatlarini aniqlash, ilmiy tadqiqot ishimizning yangiligi, mustaqil fikrlar bayoni frazeologik birikmalar haqidagi nazariyani amalda qo‘llanilishi va birikmalarni o‘zbek tilida berilishini aniqlash, “heart” birikmali so‘zlarning “Oxford Advanced learner’s Dictionary of Current English”, “Webster’s New College Dictionary” kitoblariga asoslangan izohi va A.Kuninning frazeologik lug‘ati asosida “Heart” so‘zining birikmalarda kelishi va ularning o‘zbek tilida berilishining usul va yo‘llarini aniqlash ishlarini o‘z ichiga oladi.*

***Kalit so‘zlar:** frazeologik birliklar, “heart”- “yurak” so‘zlili komponentlar, heart-istak ma‘nosida, heart-kishi ma‘nosida, heart-muhabbat ma‘nosida, heart-kayfiyat ma‘nosida, sintaktik ma‘no, strukturaviy tahlil.*

Tilshunoslik fani bo‘yicha ancha ko‘p ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan va hamon olib borilmoqda, darsliklar chop etilmoqda. Ammo, turg‘un birikmalar muammosini hal qilishda tilshunoslar aniq bir xulosaga kelishgan emas. Izlanishlar davom etmoqda. Ingliz va o‘zbek tilidagi frazeologik birikmalarni ilmiy tipologik qiyoslash asosida “Ingliz va o‘zbek tili frazeologik birikmalar lug‘ati” tuzish dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Leksikologiya fani sohasidagi bilimni oshirish, leksikologiyaga oid bo‘lgan bo‘lim frazeologiya bo‘yicha yetarli ma‘lumotga ega bo‘lish, ularni tahlil qilish, frazeologiyaga tegishli tamoyillarini ikki til ingliz va o‘zbek tili asosida chog‘ishtirish, tahlil qilish dolzarb masala bo‘lib hisoblanadi. Ma‘lumki, har qanday nazariya tajribalar, izlanishlar, dalillar misol asosida paydo bo‘ladi. Biz frazeologiya bo‘limi o‘rganayotgan mavzuni tanlab “heart” va “yurak”so‘zi qo‘llangan iboralarni tahlil etish va ularni o‘zbek tiliga berishi tamoyillarini o‘rganishni maqsad qilib qo‘ydik.

“Heart” so‘zi bilan bog‘liq frazeologik birikmalar. Semantik tahlil. “Heart” [ha:t]

a) A hollow muscular organ of vertebrate animals that by its rhythmic construction acts as a force pump maintain the circulation of the blood.

b) A structure in an invertebrate animal functionally analogues to the vertebrate heart.

c) Breast, bosom.

d) Something resembling a heart in shape.

The emotional or moral as distinguished from the intellectual nature as

a: generous disposition, composition. **b:** love, affections, courage, order.

one’s innermost character, feelings or inclinations (a man offer own heart)

a: the central of innermost part: center. **b:** the essential or most vital part of something – by heart,

by note or from memory to heart: with deep concerns.

Sevgi, muhabbat ma‘nosini ifodalovchi frazeologik birikmalarda ishlatilishi.

To give yoki to lose one’s heart to somebody – birovni sevib qolmoq.

To steal one’s heart away – birovni yuragini, qalbini o‘g‘irlamoq.

To divide one’s heart from somebody’s

1. birovdan ko‘ngil uzmoq.

2. birovni sevgisidan ayirmoq.

To gain, win somebody’s heart – yurakni rom etmoq.

Kayfiyat, tuyg'u, istak ma'nosidagi frazeologik birikmalar.

With a half heart – istar-istamas.

Heart and hand – ko'tarinki kayfiyat.

To have smth. at heart – biror narsaga astoyidil qiziqmoq.

To lose heart – tushkunlikka uchramoq.

To take heart – dadil bo'lmoq.

To set one's heart at smth.- astoyidil biror narsaga intilmoq.

Out of heart – tushkun ruhda bo'lmoq.

To have one's heart in the right place – yaxshi niyatda bo'lmoq.

To wear one's heart on one's sleeve – his- hayajonni yashirmaslik.

To gain somebody's heart – birovning yuragini rom etmoq.

To lose one's heart – birovga ko'ngil bermoq.

"Heart" so'zining "kishi" ma'nosida ishlatilishi.

Bu holda "heart" so'zi stilistik uslublardan biri bo'lgan epitet sifatdosh bilan ishlatiladi va ular kishilarga baho berishda, tasnif etishda qo'llaniladi, fe'l atvori belgilashda ishlatiladi. Quyidagi misollar borasida namunalar keltirib o'tamiz.

A big heart – oliyjanob.

Big hearted – oliyjanob qalb egasi.

A false heart – vafosizlik, xiyonatkorlik, ahdini buzish.

False hearted – xiyonatkor, bevafo.

A free heart – engil, betashvish.

Free hearted – betashvish, yuragi butun.

A heart of stone – tosh yurak, bag'ri tosh.

Stony hearted – tosh yurak odam.

A kind heart – mehribon qalb, dil.

Kind hearted – mehribon, saxiy qalb egasi.

Soft kindled – ko'ngli yumshoq inson.

Warm hearted - iliq, beg'araz qalb egasi.

A light heart – betashvish yurak.

Light hearted – betashvish odam.

A stout heart – dadil, yurakli, dovyurak.

Stout hearted – jasur, dovyurak odam.

A single heart – to'g'ri ko'ngilli, samimiy.

Single hearted – to'g'ri, oqko'ngil inson.

Holat, ish-harakat ma'nosida ishlatilishi.

To torn away from one's heart – yurakdan olib tashlamoq.

Heart in passion – yurak hayajonda.

To die upon one's heart – yuragiga ko'mmoq.

Be enthroned in the heart – ko'nglida kechmoq.

Home to somebody's heart- qalbiga borib etmoq.

Cut (yoki touch) somebody to the heart – qalbni yaralamoq.

Read people's heart – yurak sirlarini anglamoq.

Ring in one's heart – yuragiga quloq solmoq.

Speak to the heart – qalbiga borib etmoq.

With a light heart – yengil tortmoq.

"Heart" so'zi qo'llanilgan birikmalarning strukturaviy tahlili.

1. Jon, ko'ngil, qalb, dil, ko'ks, siyna, ko'krak, bag'r ma'nolarida ishlatilishi.

Bu vazifalarda u ko'chma ma'noda ishlatiladi.

At heart – yurak to'rida, tubida.

To take to heart – ko'ngliga yaqin olmoq.

With all one's heart – chin yurakdan, chin ko'ngildan.

To give a heart to somebody – birovga ko'ngil bermoq.

To steal one's heart away – birovni ko'nglini rom etmoq, o'g'irlamoq.

To burn one's heart – qalbiga olov yoqmoq.

Have no heart – istagi yo'q.

My heart smote me – vijdonim azob berdi.

Heart in passion - yurak hayajonda, istirobda.

Undov gaplarda, his-hayajon gaplarda ishlatilishi.

Love your heart! Lord love your heart! – Xudo haqqi! Poor heart! – Bechora!

Have a hart! – Rahmingiz kelsin!

Bless my heart and soul!- 1. Xudoyim kechir! 2. Xudo shohid!

Dear Heart! – Azizim! Azizam.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, ingliz tili frazeologiyasi ingliz tilini o‘rganuvchilar uchun ham qiyinchilik tug‘diradi. Frazeologik ma‘noning o‘ziga xos xususiyati shundan iboratki, birikmada qo‘llanilgan komponentlar o‘zlarining kompotativ ma‘noga (emotsional, obrazlilik, uslubiylik xususiyatiga) ega bo‘ldi va ular mazmun planini aniqlashda etakchi rol o‘ynaydi.[11, 17-20]

Ammo A.V.Kunning ta‘kidlashicha birikmalarning mazmunini aniqlashda, birikmaning nominativlik funksiyasini ham nazarda tutish lozim.[10, 1455] Nominativlik funksiyasi deganda gap alohida bir voqea-hodisa, predmet, sifati, jarayon munosabatlar haqida bormay, balki butun bir voqea yoki bir nechta voqea, demak bir mikro vaziyat tushuniladi. Frazeologik birikmalarning mazmuni uning his-tuyg‘usi tomonidan qanday qabul qilinishiga bog‘liq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Boboeva M. “Jon”Komponentli Frazeologizmlarning Leksik-Semantik Xususiyatlari. O‘zbek Tilshunosligi Masalalari. Samarqand. 2001- B. 107
2. Yo‘ldoshev B. Frazeologik Uslubiy Malsalalari. S., 1999-B. 71
3. Raxmatullaev SH. O‘zbek Tilining Frazeologik Izohli Lug‘ati. T.: “O‘qituvchi” 1978 - B. 380
4. O‘zbek Tilining Izohli Lug‘atiyu II Tom. E.M.Ma‘rupov Tahriri Ostida. M.: Rus Tili Nashriyoti. 1981- B. 715
5. Turniyozov N. Tilshunoslikka Kirish Masalalari. Samarqand. 2006. B. 79
6. Aznaurova E.S. Translation Theory & Practice. T.: “O‘qituvchi”-1987. P. 195
7. Oxford Advanced learner’s Dictionary of Current English. A.S. Horn by Fifth edition. Oxford, Oxford Press 1983- P. 1413
8. Rayevka N.M. English lexicology. Kiyev. 1971- P. 331
9. Webster’s New College Dictionary. G.I.C. Merriam Co, Made in the United States. Copyright 1980-1990- P. 1531
10. Кунин А.В. Англо – русский фразеологический словарь. М.: изд.во иностранных и национальных словарей. 1956- С. 1455
11. Бушуй А.М. Фельли фразеология ва контекст. //Хорижий филология// Самарқанд. СамДЧТИ. №3. 2002- С. 17-20

Internet manbalari:

1. www.dialog-21.ru/achive-article.asp?param=6255
2. [http:// www.1september.ru/ru/rus/2004/05/1/htm](http://www.1september.ru/ru/rus/2004/05/1/htm)
3. [http:// kogni.narod.ru/ concept.htm](http://kogni.narod.ru/ concept.htm)

TILNING IKKINCHI DARAJA MORFOLOGIK ASOSINI ANIQLASH METODLARI

Sattarova Gulmira

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU magistranti
Toshkent, O‘zbekiston

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada o‘zbek tilini o‘qitishning ikkinchi darajasi va uning morfologik asosini aniqlash metodlari haqida so‘z yuritiladi. Bundan tashqari o‘zga til egalari uchun til o‘qitishning samarali usullari ham bayon qilingan.*

***Kalit so‘zlar:** ochiq sinf, yopiq sinf, morfologik asos, til darajalari.*

Til o‘rganuvchining til bilish darajasi eng muhim jihatlardan sanaladi. Chunki o‘rganuvchining imkoniyat darajasidan kelib chiqqan holda bosqichma –bosqich til o‘rganishning davom etishi ko‘proq samara keltiradi. Bugungi kunda o‘rganish talabi kuchli bo‘lgan barcha tillar ma‘lum bir me‘yoriy darajalar orqali bosqichli tarzda o‘rganilishini kuzatishimiz mumkin. Bu bosqichlarni baholash va shu bosqichlar uchun dastur va darsliklar bilan ta‘minlanishi lozim. Qaysiki tilga qarasak, uning o‘ziga xos baholash tizimini ko‘rishimiz mumkin. Shu tufayli biz o‘zbek tilini bilish bosqichlarini A1, A2, B1, B2, C1, C2 kabi darajalar orqali baholashni ma‘qul deb o‘ylaymiz.

Til o‘rganish 4 aspektga tayanilishi ko‘pchilikka ma‘lum. Shunday ekan o‘zbek tilini o‘qitish ham shu aspektlarda, ya‘ni o‘qish, yozish, tinglab tushunish va gapirish talablari yordamida shakllantirish asosiy jihatlardan sanaladi. Ularning har biri bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘nikmalarni hosil qilish lozim. Buning uchun esa ularning ta‘minoti yaratilishi kerakligiga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

– **O‘zbek tilini grammatika sohasini soddalashtirish va shu asosida qo‘llanmalar yaratish**

Har bir tilning “suyagi” bu uning grammatika sathi hisoblanadi. Bir tilni o‘rganishda inson ongi o‘z tilining grammatik qurilishi asosida til strukturasi qabul qiladi. Shuning uchun o‘zbek tilini boshqa til vakillari o‘rganishi uchun tilimizning grammatik jihatlari sodda va oson yo‘llar bilan shakllantirishimiz lozim. Buning uchun mavzular qiyinlik darajasi bo‘yicha chet el standartlariga javob bera oladigan sifatli va namunali mashqlar, qoidalar, qo‘llanmalarining turli variantlarini ko‘paytirish lozim.

– **O‘zbek tilini o‘rgatishda axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish**

Til o‘rganishda axborot texnologiyalardan foydalanishning bir necha afzalliklari mavjuddir. Bu jarayon kompyuter, CD disk, player, kolonkalar yordamida mukammal amalga oshadi. Chunki shu vositalar yordamida o‘quvchi tilning to‘g‘ri talaffuzini, videoroliklar yordamida esa malakasini oshirib boradi. Bunda o‘quvchi bir paytning o‘zida so‘zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so‘z boyligi va uning ma‘nolariga e‘tibor berishi talab qilinadi. O‘zbek tilidagi video roliklarni, dialoglarni, kino yoki multfilmlarni ham ko‘rish ham eshitishi mumkin. Bu o‘zbek tili bo‘yicha ko‘nikmalarini rivojlanishiga yordam beradi.

– **O‘zbek tilini o‘qitishda guruh shaklida o‘qitish**

O‘zbek tilini o‘qitishda juft yoki kichik guruhlarda ishlashlari yaxshi samara beradi. Chunki guruh bo‘lib ishlash orqali o‘quvchilarning boshqalar bilan kommunikativ aloqa qilishlari uchun sharoit paydo bo‘ladi. Til o‘qitishda turli rolli, harakatli o‘yinlardan foydalanish ham o‘rganuvchining o‘zbek tiliga bo‘lgan qiziqishini yana ortishiga xizmat qiladi.

Bu kabi omillarni ko‘plab keltirish mumkin. Muhimi, tilimizning o‘rganishi oson bo‘lgan va ko‘pchilik o‘rganuvchi tillar qatorida ko‘rishdir. Buning uchun esa, albatta, yuqoridagi kabi omillarga asosan amaliy jihatlarni ham yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etishdir. Ko‘pincha, “amaliy sinovdan” o‘tkazilganda, ayniqsa, o‘rta maktabda chet tili bo‘yicha olingan imtihon bahosi to‘g‘riligiga shubha uyg‘onadi, chunki chet tilini bilish darajasiga sifat jihatidan yangi, ancha aniq talablar: imtihonlar hozirgacha tilning o‘zida malakalar va ko‘nikmalarga qaraganda, til to‘g‘risidagi bilimlar, qoidalarga ko‘proq e‘tibor beriladi, og‘zaki nutqni bilish boshqa nutqiy ko‘nikmalarni o‘qish va yozish

ko'nikmalarini shakllantirish uchun shart bo'lib hisoblanmay, balki ikkilamchi bo'ysunuvchi xususiyatga ega bo'lgan an'anaviy yoki boshqa bir o'quv metodiga yo'naltirilgan bo'ladi.

Amaliyot ko'rsatishicha, audirovaniya ko'nikmasi ancha yuqori darajasini yaratish uchun foydalanuvchi taxminan 6 ming so'z birikmalariga teng lug'at boyligini egallab olishi zarur. Bu lug'atning alohida turi, uni bilish faqat haqiqiy tanish, dastlabki so'zlar hisobigagina emas, balki so'z hosil qilish qoidalarini bilish hisobiga ham amalga oshiriladi. Bu foydalanuvchida kontekstual anglash ko'nikmasini yaratish oqibatida, ko'plab notanish so'zlarni o'z ichiga olgan o'rganilayotgan chet tili ichki tuzilmasini yaratish bilan va muloqot ishtirokchisi har birida umuman, muloqot tajribasi hisobiga amalga oshadi. Muloqotda ishtirok etish boshqa tilda og'zaki nutqni bilishni, ya'ni gapirish ko'nikmasini yaratishni ko'zda tutadi.

Foydalanuvchini maqsadga muvofiq, unga kerakli kommunikativ bloklarni tanlab olish va jamlashtirishi, tushunib olish uchun sharhlarga murojaat etishga, ya'ni mazmunli, tushunib ish bajarishga majbur qiladi. Bunday izlanish yakuni yozma yoki og'zaki shaklda qayd etiladi. Yozma topshiriqlar til materiallari, shakllari, ma'lum grammatik hodisalardan foydalanishga o'rgatadi. Leksik-grammatik sharh foydalanuvchilarning til materialini mustaqil tizimlashtirish uchun tayanch omil hisoblanadi. Foydalanuvchilarga sharhlashda tushuntiriladigan hodisalar barchasi foydalanuvchilarga tanish bo'lganligi sababli ular tomonidan nutqda ko'p marotaba takrorlanganidan so'ng tanishish taklif etiladi.

Tilning ikkinchi daraja morfologik asosini aniqlash metodlari birinchi darajaga nisbatan biroz murakkablik kasb etadi. Shu bilan birga bu bosqichda butunni qismlarga bo'lib shu qismlar asosida yana butun holiga keltirish til bilishi darajasi o'rta va undan balandligini ko'rsatadi. Ushbu jarayonni yanada soddaroq qilib aytadigan bo'lsak,

So'zni turkumlarga bo'lishda ikki umumiy superkategoriya mavjud: yopiq sinf va ochiq sinf

¹.Yopiq sinflar boshqa a'zolar bilan aloqa o'rnatgan. Masalan, predloglar yopiq sinf hisoblanadi, chunki ana shu aloqalar natijasida o'rnatilgan, yangi predloglar kamdan-kam hollarda

¹¹Daniel Jurafskiy & James H. Martin.Speech and Language Processing: An introduction to natural language processing, computational linguistics and speech recognition.

hosil bo'ladi. Bundan farqli ravishda, otlar va fe'llar ochiq sinf hisonlanadi, chunki yangi otlar va fe'llar davomiy tarzda paydo bo'lib boradi yoki boshqa tillardan o'zlashtiriladi.

Dunyo tillarida to'rtta katta ochiq guruh mavjud: otlar, fe'llar, sifatlar va ravishlar.

So'zlarni turkumlarga ajratish algoritmi bu so'zlarni bir tizimga tizilishi va ma'lum bir tartibda belgilanishidir.

Ba'zi turkumlarga ajratishdagi farqlar inson uchun ham, mashina uchun ham murakkabdir. Masalan, predloglar, yordamchi so'zlar, ravishlar katta o'xshashlikka ega. So'zimizni ingliz tilida mavjud *around* misolida aytadigan bo'lsak uchta vazifada ham kelishi mumkin:

1. Mrs. Shafaer never got **around**(particle) to joining.
(Mister Shafaer birlashtirishda ortga qaytmagan).
2. All we gotta do is go **around in** (determiner) the corner.
3. Chateau Petrus costs **around**(adverb) 250.
(Chateau Petrusi taxminan 250 narxlanadi).

O'zbek tilida shu turdagi so'zlar yo'qmi? Albatta bor. Shakldosh so'zlar gapimizning isboti bo'la oladi.

№	So'zlar	Ma'nosi	Turkumlar
1	olma	meva	ot
2	olma	biror narsaga tegma	fe'l
3	o't	olov	ot
4	o't	maysa	ot
5	o't	biror joydan o'tmoq	fe'l
6	kul	olovdan yongan jismdan qoluvchi qoldiq	ot
7	kul	jilmayish	fe'l
8	qo'y	uy hayvoni	ot
9	qo'y	tegmaslik (harakat)	fe'l
10	tut	meva	ot
11	tut	harakat	fe'l
12	uch	raqam	son
13	uch	parvoz qilish	fe'l
14	ko'zlar	inson a'zosi	ot
15	ko'zlar	nimanidir nishonga olish yoki maqsad qilish	fe'l

Umuman olganda, omonimlar muammosini bartaraf etishning barcha choralari to'liq ko'rilgan va bu ancha qiyin kechmaydigan jarayon desa ham bo'ladi. Masalaning boshqa bir tomoni bizni qiziqtiradi. Matnlar bilan ishlaganda omonimlar izohli lug'atida qayd etilmagan ba'zi omonimlik hodisasi tadqiqotchilarni o'ylantirib qo'ydi. So'zlarga morfemalarning qo'shiluvi bilan yuzaga chiqadigan omonimlik bu jihatdan fikrimizga isbot bo'ladi. Masalan, qor + tushum kelishigi = qorni // qorin + egalik qo'shimchasi = qorni; yaralmoq + sifatdosh = yaralar// yara + ko'plik qo'shimchasi = yaralar.

Bu kabi omonimlarni bartaraf etish fan oldida turgan muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Borg, S. (2006). Chet til o'qituvchilarining o'ziga xos xususiyatlari. Til o'rganish tadqiqotlari, 10 (1), 3 - 31.
2. Grotjahn, R. (1987). Introspektiv usullarning metodologik asoslari. C.Faerch va G. Kaspar (Eds.) Ikkinchi tilni o'rganish sohasidagi introspektiya, Clevedon, Multilingual Matters.
3. Lentell, H. (2003). O'qituvchining ochiq va masofaviy ta'limdagi ahamiyati. A.Tait va R. Mills (Eds.) Masofaviy ta'lim bo'yicha o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashni takrorlash. London: RoutledgeFalmer, 64 76.

- Mishra, S. (2005). Masofaviy ta'lim bo'yicha ilmiy maslahatchilarning roli va vakolatlari. Ochiq bilish, 20 (2), 147-159.
- Richards, J. (1998). Treningdan tashqari: Til o'qituvchisi ta'limi bo'yicha istiqbollar. Kembrij universiteti matbuoti.
- Oliy pedagogik o'quv yurtlarining o'quv jarayoniga pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishning ilmiy asoslari. Respublika ilmiy-metodik konferentsiyasining materiallari. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2000. 111 b.
- Sayidahmedov N. Ta'limda harakatlantiruvchi kuch. «Ma'rifat», 1998 yil, 16 yanvar.
- SOROS xalqaro ochiq jamiyatining «Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asoslari» fanlararo dasturi.

ПЛОЩАДНЫЙ СМЕХ В РОМАНАХ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ

Гайрат МУРАДОВ

Доктор филологических наук, профессор
Бухарского государственного университета

Резюме: В статье узбекского литературоведа Г. Муродова анализируются романы А. Кадыри в типологическо - сравнительном плане. А также освещается новаторство и оригинальность новой узбекской школы романа.

Ключевые слова: исторический роман, мотив случайности, художественный эксперимент, художественно-эстетический опыт, концепция автора, площадный смех, народный театр, сатирический смех, «язык Эзона».

М.М.Бахтин в своем произведении «Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса» подробно проанализировал «площадный смех» как особую форму народного смеха [1. С. 159-217]. Этот смех обычно бывает грубым, безжалостным, и в то же время имеет здоровую и могучую силу.

Площадный смех (на свадьбе, на массовой гуляньи, в чайной, на посиделках) существует на Востоке, в особенности в Мовераннахре, с древних времен. А.Кадыри в романах «Минувшие дни», «Скорпион из алтаря» «площадному смеху» посвятил отдельные главы.

Площадный смех описан во второй главе романы «Минувшие дни» под названием «Поясной платок» Ковок девоны». (Ковок чудака) Любящие забавы люди рассказывают ему о том, что кто-то на его тылке катается по Эски Джува. Другие подстрекают сумасшедшего чудака, что жалко его тыквы. Сидящие в чайхане забавляются его плачем и «скорбью». В этом эпизоде отражено настроение, склонности людей, принадлежащие к определённой группе и слою. Вместе с тем эпизод является одним из колец в цепи основного сюжета. Со слов «Ковака девоны» передается свадьба в семействе Юсуфбека Ходжи: Это вторая женитьба Атабека. На первый взгляд, глава не имеет должного отношения к основному сюжету, но художественно – просветительное значение и поэтическая задача этой главы велики. Автор старается показать щедрость семьи Юсуфбека Ходжи. Как говорил сумасшедший чудака, на свадьбе ему достался в посуде плов и новый поясной платок.

Автор прослеживает гуманное отношение народа к сумасшедшему чудаку. Народ называет его «предсказателем», и куда бы он ни пошёл, везде найдутся его приятели, которые кормят его и оказывают ему снисхождение. В художественной концепции романа «Минувшие дни» отображена народность. Этот эпизод выполнил функцию совершенствования психологического и культурно-бытового пейзажа описываемого периода.

В «Скорпион из алтаря» эпизод представления народного театра, где присутствуют клоуны, свидетельствует об остроте народного смеха, превращающегося в острую политическую силу против бесправия.

Как писал М.М.Бахтин, в представлениях клоунов есть «восхваление», «оскорбление», «крик». Это встречается и в речи узбекских клоунов, что свидетельствует об универсальном и общечеловеческом характере смеха. В истории мировой литературы Ф.Рабле внёс публичные представления в художественную литературу. Большая часть его произведения «Гаргантюа и Пантакрюэль» посвящена площадному смеху. В романе «Минувшие дни», исходя из концепции сюжетно-композиционной структуры романа, публичным представлениям отведено относительно малое место. (чайхана, дворцовый сад). Однако, и этого достаточно, чтобы понять силу великого народного смеха, порою критикующую существующего строя, выяснять значимость смеха в творчестве А.Кадыри.

Площадный смех связывает эпико-художественное творчество двух мастеров слов – Ф.Рабле и А. Кадыри. Эта связь характеризуется психолого-культурным значением смеха в жизни человечества и его общими типологическими психологическими особенностями.

В отличие от романа «Минувшие дни», в романе «Скорпион из алтаря» создан не только смех случая, но и характер смеха. Особенно, по оценке Ойбека, в лице Салиха Махдума, самого яркого и живого среди всех типичных фигур, [4. С. 153] художественно изображен порою юмористический, порою сатирический смех. Это не случайно. Автор романа в 20-ые г.г. XX в. является основателем первого сатирического журнала республики. В сериях «Что скажет Тошпулат тажанг?», «Из мемуаров Калвак Махдума», «Что скажет тётя Ширван?» образно осуждается общественно-политический строй, ограниченность мировоззрений, не просвещенность в обществе. Это выражено в скрытой форме, отдельными символами, как «язык Эзопа».

А.Кадыри поднял силу смеха в художественном пространстве поднял А.Кадыри на уровень Ф.Рабле и Ж.Свифта, которые являются великими мастерами смеха в мировой литературе. Здесь же следует учесть национально-этнические особенности, которые свойственны юмористике узбекской литературы.

Эти особенности отличают художественный смех А.Кадыри от творчества других великих сатириков мира.

Литература:

1. Бахтин М.М.(1990) Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса.- М.: Художественная литература, 1986
2. Барт Р. Избранные работы (1989). Москва: Прогресс, 1989
4. Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. 14-том.-Тошкент. Фан, 1979.
5. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюэль. Москва: Художественная литература. - 1986
6. Қодирий А. Мехробдан чаён. - Тошкент: Шарқ нашриёти, - 2006
7. Қодирий А. Ўткан кунлар). Тошкент: Шарқ нашриёти. - 2007

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ АЙТЫСЛАРЫН ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕ ИЗЕРТЛЕҮДІҢ ӘХМИЙЕТИ

А.П.Насирова

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Аннотация: Мақалада тил билиминде Лингвокультурологияның келип шығыуы, тил хәм мәдениеттың өзара қатнасы хәм қарақалпақ тил билиминдеги лингвокультурологиялық изертлеулердің жағдайы үйренілген. Қарақалпақ халық айтысларын лингвокультурологиялық аспектке изертлеудің әхмийети көрсетілген.

Таяныш сөзлер: Антропоцентристлик парадигма, Лингвокультурология, қарақалпақ фольклоры, қарақалпақ айтыслары, айтыслардың изертлениуи, тил хәм мәдениет.

Тил билиминде тил қубылысларын анализлеу үш илимий парадигмаға бөлинеди: салыстырмалы-тарийхый, системалық-структуралық хәм антропоцентристлик. Антропоцентристлик парадигманың изертлеу орайында инсан турады, яғный бунда инсан тилде, тил инсанда анализленеди. Себеби, тил инсан характериниң тийкарын дүзиуши, оның әхмийетли курам бөлеги есапланады [12, 5]. Антропоцентристлик парадигманың өними сыпатында Лингвокультурология соңғы жыллары көплеген изертлеушилерди қызықтырып келмекте. Себеби, бул жаңа бағдарда изертлеулер алып барыу арқалы тил хәм мәдениеттың бизге еле белгисиз болған тәреплерин анықлау мүмкин. “Лингвокультурология тил билиминиң жөнелиси сыпатында тил хәм мәдениеттың тил системасы дәрежесинде хәм инсанның сөйлеу искерлигинде өзара тәсирин үйренип, изертлеушиге тек бир лингвистикалық мәдений мөкән шеңберинде жұмыс ислеуге хәм соған мууапық тил билими ушын жаңа сораулар қойыу хәм оны шешіу мүмкиншиликлерин береди” [6, 28].

Соңғы жыллары қарақалпақ тил билиминде де тилдің тек структуралық тәрепин емес, бәлким тилдеги сөзлердің семантикасын системалы үйрениуге айрықша итибар қаратылып атыр. Социолингвистика, психолингвистика, когнитив лингвистика, лингвокультурология жөнелислери рауажланбақта. Әсиресе, лингвокультурология бүгинги күнде қарақалпақ тил билиминде хәр тәреплеме изертлениуді күтип турған тараулардан бири есапланады. Тил билиминиң бул жаңа тарауы көркем текстти тил хәм мәдениеттану көзқарасынан талқылауға тийкарланады. Себеби, хәзирги күнде тил тек коммуникация қуралы емес, халықтың мәдений коды сыпатында қаралмақта. “Тил хәм мәдениеттың өзара мұнасибети спецификалық машқалалардың лингвокультурология тәрепинен шешилиуи еки жөнелисте әмелге асырылуы мүмкин. Бир тәрептен, лингвокультурология мәдений фактордың тилге тәсири (культурологиялық лингвистика), басқа тәрептен, тил факторының мәдениетқа тәсирин (лингвистикалық культурология) үйренеди” [10, 8].

Қарақалпақ тил билиминдеги лингвокультурологиялық бағдарда бир қатар изертлеулер алып барылып атыр. Атап айтқанда, Ш.Абдиназимов, Х.Толыбаевлардың авторлығында баспадан шыққан “Лингвокультурология” (Нөкис, 2020) бул оқыу қолланба Лингвокультурология бағдарының илимий теориялық мәселесине хәм қарақалпақ дөстанларындағы топонимлердің лингвомәдений анализине арналған [1, 3]. А.К.Пирниязованың “Қарақалпақ тили фразеологик системасы ва унинг стилистик имкониятлари” докторлық диссертациясында фразеологизмлердің лингвомәдений хәм антропоцентристлик характери изертленилген [11, 6]. Ш.М.Кунназарованың диссертациясында қарақалпақ халық ертеклери лексика-семантикалық хәм лингвомәдений жақтан анализ исленген [8, 5]. Оның изертлеу жұмысының үшінши бабында ертеклер тилинде жұмсалған лингвомәдений бирликлер – метафоралар, этнографизмлерге анализ жасалған. Сондай-ақ, З.Даниярованың мақаласы қарақалпақ фольклорындағы адам атларының лингвокультурологиялық анализине арналған [4, 135].

Қарақалпақ фолькорында ушырасатуғын топонимлердің лингвокультурологиялық анализи бойынша Х.Толыбаевтың [13, 171], зоонимлердің лингвомәдени өзгешеликтери бойынша Э.Искендеровалардың мақалалары бар [7, 38].

Жәхән тил билиминде халық аўызеки дәрәтпелерин лингвокультурологиялық жақтан изертлеўге арналған илимий жумыслар жүдә көп. Деген менен, фольклордың айтыс жанры дүнья халықлары әдебиятының хәммесинде де ушыраса бермейди. Бирақ тарийхий мағлыұматларға қарағанда, ерте заманларда театр өнери қәлиплеспеген еллерде айтыс болған. Германияда мейстензингерлер, Францияда трубадурлар хәм басқада халықларда орта әсирлерде айтыс сыяқлы өнер жарыслары болғанлығы ҳаққында мағлыұматлар бар.

Айтыс қарақалпақ халқынан басқа түркий тиллес халықларда, соның ишинде қазақ, қырғыз халықларында кең тарқалған. Қазақ халық айтысларының тили бойынша бирнеше изертлеў жумыслары бар. Атап айтқанда, К.А.Кусманова кандидатлық диссертациясы “Языковые особенности айтыса Биржан-Сара” (Алматы, 1999) деп аталып, “Биржан-Сара айтысы” ның тиллик өзгешеликтери үйренілген. Ал, оның докторлық диссертациясы қазақ айтысларының лингвокультурологиялық анализине арналған [9, 5]. Бул жумыста айтыслардың түркий мәдени кеңислигиндеги орны, дүньятаным хәм әлем көринисиниң айтыста берилиўи, айтыс өнериниң антропоцентристик характери, айтыс текстлериндеги стереотип түрлери хәм айтыслардағы концепт сөзлердің тәбияты изертленген. IV бапта тиллик бирликлер: айтысларда қолланылған фразеологизмлер, нақыл-мақаллар, шешенлик сөзлер, антитеза, параллелизм, риторикалық сораў-жуўап хәм троплардың лингвомәдени анализи берилген.

К.Д.Асановтың докторлық диссертациясында қазақ айтысларының раўажланыў жолы, хәрбир дәуирдеги өзгешеликтери, тил мәдениатын қәлиплестириўдеги орны хәм публицистикалық сыпатлары үйренілген [3, 6].

Буннан басқа, А.А.Жапарованың мақаласы “Қазақ-қырғыз айтысларын методология көзқарасынан изертлеў” деп атылып, онда еки халық айтысының түрлери, келип шығыўы, өзгешеликтери хәм методологиясы салыстырылады. Қазақ хәм қырғыз халықларының философиялық байланысын анықлаўға хәрекет еткен. Сондай-ақ, мақалада қарақалпақ халық айтыслары хәққында азы-кем мағлыұматлар берилген [5, 25].

Хәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң қәлиплесиўи хәм раўажланыўында қарақалпақ фольклорлық дәрәтпелерин хәр тәрәплеме үйрениў, өзине тән өзгешеликтерин ашып берий үлкен әхмийетке ийе. Қарақалпақ халық айтыслары халықтың өтмишиндеги сана-сезимин, дүнья қарасын көрсетиўши халық аўызеки дәрәтпелеринен бири есапланады. Айтыслардың тиллик өзгешеликтерин изертлеў қарақалпақ тил билиминиң алдында турған актуаль мәселелерден бири. Соның ушын, биз де қарақалпақ халық айтысларын лингвокультурологиялық изертлеў бағдарында жумыс алып барыўды макул көрдик. Қарақалпақ халық айтыслары халқымыздың бай тарийхы, мәдениаты, этнографиясы хәққында баҳалы мағлыұматлар береди.

Әдебиятлар

1. Abdinazimov Sh, Tolibayev X. Lingvokulturologiya. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2020.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы. Өткен күнлерден елеслер. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988.
3. Асанов К.Д. Айтыс өнериниң публицистикалық сипаты. Филол.ғыл.док. авторефераты – Алматы, 2010.
4. Даниярова З. Қарақалпақ тилиндеги адам атларының лингвокультурологиялық анализи// Бердақ атындағы ҚМУ Хабаршысы. – Нөкис, 2018. - №4. – Б. 133-136.
5. Жапарова А.А. Исследование казахско-киргизского айтыса с точки зрения методологии// Мир современной науки. – Москва, 2017. -№4 – Б. 24-27.
6. Иванова С.В., Чанышева З.З. Лингвокультурология: проблемы, поиски, решения. Монография – Уфа, 2010.

7. Искендерова Э. Қорақалпоқ тилида жониворларга боғлиқ эвфемизмларнинг лингвокултурологик таҳлили// Тамаддун нури. – Беруний, 2020.- №3. – Б. 38-42.
8. Кунназарова Ш.М. Қарақалпақ халық ертеклериниң лексика-семантикалык ҳәм лингвомәдений анализи. Филол.илим.философия док. (PhD) авторефераты – Нөкис, 2021.
9. Кусманова К.А. Айтыс өлеңдериниң лингвомәденияттанымдық сипаты: мәдени кеңістіктегі ұлттық стереотип: Филол.ғыл.док. авторефераты – Алматы, 2010.
10. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika. – Toshkent, 2019.
11. Пирниязова А.К. Қорақалпоқ тили фразеологик системаси ва унинг стилистик имкониятлари: Филол. фан. док. (DSc) авторефераты. – Нукус, 2020.
12. Сергеев В.И., Исаев Ю.Н., Филиппов А.Л. Лингвокультурология и национально-культурная семантика. Учебное пособие – Чебоксари, 2013.
13. Толыбаев Х. Топоним – халық дүньятанымның фольклордағы сәулелениў формасы // Бердақ атындағы ҚМУ Хабаршысы. – Нөкис, 2018. - № 3. – Б. 170-172.

САМАРҚАНД ШЕВАСИДАГИ ЎЗЛАШМА ЛЕКСЕМАЛАР

Шахриёр Жўраев

СамДУ доценти, филология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Нигина Жалолова

СамДУ 2-босқич магистранти
Самарқанд, Ўзбекистон

Аннотация: Мақолада Самарқанд вилояти ўзбек ва тожик тилларида лексема ўзлаштирилиши ҳақида фикр юритилган. Лексема ўзлаштиришининг ўзига хос жиҳатларидан бири сифатида морфологик усулнинг ҳар икки тилга хос воқеланиши материаллар асосида таҳлил этилган. Таҳлилда бадиий ва сўзлашув нутқи материаллардан фойдаланилган, ҳамда улар тегишлича ёритилган.

Калит сўзлар: лексема, шева, ўзлашма, усул, икки тиллилик, лексик система, ибора, алоқа, лугат.

Маълумки, лексемаларнинг бир тилдан бошқа тилга ўтиш жараёни турли хил усуллар билан амалга оширилади. Лексема ёхуд янги лексемалар «бегона» тилга нафақат бирор маълум тил, балки ўзга тиллар орқали ҳам ўтиши мумкин. Шу тариқа, лексемалар тўғридан тўғри ёки бошқа тиллар орқали бирор тилга кириб келиши мумкин. Тилларнинг вужудга келиш даврларидан бошлаб, лексемалар бир тилдан бошқа тилга кириб келиши турли миллат вакилларининг бир заминдан яшаб доимий мулоқотда бўлганликларидан далолат беради. Ўзбекистонда асрлардан бери ёнма-ён яшаб келган турли оилаларга мансуб тилларнинг ўзаро билингвизм алоқалари тарихи ва мустақилликдан кейинги ҳолатини атрофлича ўрганилган. Лисоний алоқаларнинг икки тиллилик, кўп тиллилик, типологик таҳлил доирасида тадқиқ этиш ҳар томонлама асосланган чуқур илмий-назарий хулосалар чиқаришга имкон яратади. Мустақиллик шарофати билан Республикамизда миллатлар ўртасидаги маданий, иқтисодий, сиёсий, савдо сингари алоқаларнинг кўлами ортиб бораётган бир пайтда ўзбек тилининг бошқа тиллар билан алоқасини ўрганиш зарурий ҳолатдир. Айниқса, ҳозирги тилшуносликнинг долзарб масалаларидан ҳисобланган тиллараро ўзаро муносабат ва таъсирни жиддий тадқиқ этиш бугунги кунда устувор

масала бўлиб қолмоқда. Мамлакатимизда жамиятнинг демократлашуви туфайли (ўзбек-рус, ўзбек-тожик, ўзбек-қозок, ўзбек-қирғиз, ўзбек-туркман, қарақалпоқ-қозок, қарақалпоқ-туркман, қарақалпоқ-рус сингари) икки тиллиликнинг ривожланишига кенг имконият яратилди. Мустақиллик йилларида республикамиз ҳудудидаги тилларнинг ўзаро таъсири ва лингвистик интерференция масалалари бўйича муайян тадқиқотлар амалга оширилган. Шу билан бирга мамлакатимизда яшовчи халқлар тилларининг ўзаро алоқа ва таъсири натижасида вужудга келган лисоний ҳодисалар, айниқса, тожик ва ўзбек тилларининг билингвизм шароитида тиллараро аналогизмлар масалалари, билингвизм ва полилингвизм, интерференция каби лисоний ҳодисаларнинг қиёсий-типологик таҳлили Зарафшон водийси мисолида ўрганиш назарда тутилган. Бу ҳудуддаги ўзбек-тожик лисоний алоқаларининг тарихи ва бугуни икки тил вакиллари сўзлашув нутқида хос лексемаларни қиёсий-типологик тадқиқ этиш эҳтиёжи мавжуд.

Самарқанд тожик шеvasида ўзбекча лексемалардан ташқари, бошқа тиллардан ҳам катта миқдорда лексемалар ўзлашган. Бу ҳақда атоқли адиб А.Қодирий айтганидек, “Ҳамма тиллар ҳам кўшни тиллардан “қарз” олади. Бусиз иложи йўқ. Агар фақат ўз тилида ёзилса, ширасиз курук чиқади. Ёзувчи ўз халқи тилини, фольклорини қунт билан ўрганиши шарт ва бир неча тилларни, айниқса, яқин тилларни билиши фазилат. Шундагина тил бойийди, асар жонланади” [1, 72].

Таниқли рус олим Х.Гулямов икки тил алоқасига оид шундай ёзади: “Ўзбек ва тожик тилларининг алоқаси ўзининг қадимий чуқур тарихига эга” [2, 3].

Дарҳақиқат, ҳаётимизда рўй бераётган турли жамоавий, ижтимоий ва тарихий ўзгаришлар, тилларнинг ўзаро таъсир этилиши ва халқларнинг ўртасидаги алоқалар – буларнинг ҳаммаси тилнинг луғавий таркибини бойитиш ва сермазмунлигини ошириш йўлида хизмат қилиб, уни жиддий ва чуқур тадқиқ қилинишини талаб этади.

Тарихнинг гувоҳлик берилишича, кўп асрлар давомида Ўрта Осиё ҳудудида, жумладан Ўзбекистонда ўзбеклар қатори тожиклар ҳам ёнмаён яшаб келмоқдалар. Бу икки тилнинг алоқалари юзасидан, А.Н.Бернштам [3]., А.К.Боровков [4]., К.Юсупов [5]., А.Г.Герценберг [6]., Я.Калонтаров [7] каби олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларнинг далолат берилишича, янада кўпроқ таъсир кўрсатиш ва бир бирини бойитиш жараёнини ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида, энг муҳими тил масаласида янада аниқ ва яққол намоён бўлади.

Самарқанд аҳолисининг кўп қисми икки тилни яхши билганлиги боис, икки тилда ҳам бемалол гаплаша оладилар. Шу боисдан ҳам икки тил шеваларида кўшимчалар ёрдамида, лексема ҳосил қилиш ҳолатлари фаоллиги билан ажралиб туради.

Шу боис, баъзи бир форс-тожикча сўз ва қушимчалар ўзбек тилида кенг қўлланилишини ҳам кўришимиз мумкин. Форс-тожикча –**кор** қўшимчаси ёрдамида ясалган сўзлар икки тилда бир хил ишлатилишини кўришимиз мумкин. Масалан **фидокор, тадбиркор, шиддаткор, шифокор, гуноҳкор, ташаббускор, ҳаваскор** ва б. Ҳатто, икки тилнинг изоҳли луғатларида ҳам кўриш мумкин. Хусусан, **ҳаваскор** сўзи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган маънолари зикр этилган [8, 462].

Бу ҳақда акад. А.Ҳожиев шундай деб ёзади: “Тожикча қўшма сўзлар таркибида” ўзбек тилига кириб келган ва “шу тилнинг ўзида сўз ясовчи воситалар-сўз ясовчи қўшимчаларга айланган” [9, 80].

Тожик шеваларида ўзбекча аффикслар ёрдамида сўз ясалади, ўзбек тилида эса форс-тожикча қўшимчалар қўлланади. Шу хусусда, профессор М.Абдиев “Қасб-корни ифодаловчи шахс номларининг ясалиш асослари” номли монографиясида шундай ёзади: “...дастлаб –**чи**, –**дош**, –**лик**, –**и**, сингари асли ўзбекча, сўнгра –**кар**, (**-гар**, **-кор**), –**каш**, –**дор**, –**бон** каби асли форс-тожикча шахс номларини ясовчи суффикслар ҳам сўз ясашда фаол иштирок этади [10, 11].

Тожик тилининг Самарқанд шеvasи луғат таркибига унча катта бўлмаган арабча лексемалар мавжуд, аммо ўзбекча лексемаларнинг миқдори анча салмоқли: (*тўй*) *тўй*, *элчи* (*элчи*), *қабурға* (*қавурға*), *қамиш* (*қамиш*), *байтал* (*байтал*), *тузоқ* (*дом*), *қошук* (*қошук*), *чорук* (*чорук*), *йигит* (*чавон*), *байроқ* (*байрақ*), *қамчин* (*қамчин*), *ямоқ* (*ямоқ*, *дарбех*), *пайт* (*фурсат*), *тумшук* (*тумшук*), *чечак* (*беморлик*), *элак* (*галбер*) ва б.

Мазкур шевага кириб келган ўзбекча лексемалар, асосан предметлар, уларнинг хусусиятлари, ходисалар ва воситаларни ифодайди.

Тожик тили лексемалашув нутқида ўзбекча лексемаларнинг ишлатилиши борасида тожик шевашунос олимлари ҳам кўп ёзганлар, зероки ўзбекча лексемаларнинг катта бир қисми тожик тилининг луғат фондида, айниқса оғзаки нутқида кириб, фаол қўлланади. Лекин ўзбекча лексемаларнинг Самарқанд шеvasи вакиллари нутқида ҳамда уларнинг жараёнлари адабий тилда ифода этилиши махсус тадқиқ этилмаган. Биз ушбу ишимизда Самарқанд шеvasида ўзлашмаларнинг қўлланилиши жараёнларини таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз. Шевадаги ҳар бир ўзлашма лексемалар иштирокида сўзлар тузилган бўлса-да, уларнинг умумий белгиси – устуворлик, ажралмаслик, тўлиқлик сингари хусусиятларга эга.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, барча тиллар сингари тожик ва ўзбек тиллари ҳам, аввало, луғат таркибини қадимдан ўз ички имкониятлари ҳисобига ривожлантириб келган. Бунда халқ оғзаки тили (нутқи), диалект ва шеваларга хос лексик бойлик муҳим ўрин эгаллаган. Бу қонуният ҳозир ҳам барча лексик қатламларда ўз кучини сақлаб келмоқда. Шу билан бирга, барча тиллар лексикасидаги қатламларининг таркиб топиши, янада бойишида ўзлашма қатлам ҳам ўзига хос ўринни эгаллаб келаётганлигини инкор этиб бўлмайди. Чунки тил эгалари ўртасидаги хилма-хил, яъни иқтисодий, сиёсий, маданий муносабатлар, яқин қўшничилик алоқалари каби омиллар, ҳатто, босқинчилик сиёсати (араблар, мўғуллар ҳамда руслар босқинини эслаб кўрайлик) у ёки бу тил лексикасини бойитишга, янада ривожлантиришга сабаб бўлган.

Келтирилган далиллар таҳлили шуни кўрсатадики, тожик тилининг Самарқанд шеvasида ўзбекча лексемаларнинг роли катта. Улар структура жиҳатидан аниқ мақсадни ифода этиб, уларнинг компонентларини тожикча лексемалар билан алмаштириш мумкин эмас.

Қайд қилиш жоизки, Самарқанд шеvasидаги лексиканинг ўзлаштирилиш масаласи ҳалигача тилшунослар эътиборидан четда қолаётган масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Хулоса қилиб айтганда ўзбек ва тожик икки тиллигига мансуб бўлган Самарқанд аҳолиси нутқида иштирок этувчи ўзлашма лексемаларни тадқиқ этиш тилшунослигимиз олдидаги долзарб масалалардан бири ҳисобланади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Абдиев М. Касб-корни ифодаловчи шахс номларининг ясаиш асослари. –Тошкент: Тафаккур, 2015.
2. Боровков А. К. Таджикско – узбекское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии таджикского и узбекского языков. – УЗИВАН, 1952, т. 4
3. Бернштам А. Н. Древнейшие тюркские элементы в этногенезе Средней Азии. – СЭ, 1947, № 6 –7.
4. Герценберг А. г. и др. Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969.
5. Гулямов Х. Узбекско-таджикские языковые связи. – Тошкент: Фан, 1983.
6. Юсупов К. Узбек ва тожик тилларнинг узаро таъсири. – Тошкент, Фан, 1974
7. Калонтаров Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в сравнении с узбекскими. – Душанбе: Дониш, 1969.
8. Қодирий Х. Қодирийни кўмсаб. – Тошкент, 1994.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5-жилд. –Тошкент, 2008.
10. Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясаиш тизими. –Тошкент, 2007.

СОДЕРЖАНИЕ CONTENT

ТҮЙМЕШ БАЛНҰР НҰРЛЫБЕКҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) ЗАМАНАУИ ТАЛАПТАРҒА САЙ ҚАШЫҚТЫҚТАН БІЛІМ БЕРУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН ӘДІСТЕРІ.....	3
СҮЛТАНОВА ҚАРАҚАТ БАЙДРАХМАНҚЫЗЫ (АЛМАТЫ, ҚАЗАҚСТАН) УАҚЫТТЫҚ-ТІЛДІК ҮНЕМДЕУ НЕМЕСЕ ЛИНГВО ФОБИЯ	6
ALFIYA BISSENGALIYEVA (АТЫРАУ, KAZAKHSTAN) SOCRATIC SEMINAR: A STRATEGY TO SUPPORT STUDENT DISCOURSE	10
СИТОРАИ АБДУРАСУЛ (ДУШАНБЕ, ТОҶИКИСТОН) АСТИОНИМИЯИ «РОМАНИ ВОСЕЪ»-И СОТИМ УЛУҒЗОДА	15
МО‘СОҮЕВА НАҮИТГУЛ О‘РОҚОВНА (SAMARQAND, O‘ZBEKISTON) “HEART” KOMPONENTLI VA “YURAK” KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRIKMALARNI QIYOSIY TIPOLOGIK TAHLILI VA XULOSALARI	17
SATTAROVA GULMIRA (TOSHKENT, O‘ZBEKISTON) TILNING IKKINCHI DARAJA MORFOLOGIK ASOSINI ANIQLASH METODLAR	20
ГАЙРАТ МУРАДОВ (БУХАРА УЗБЕКИСТАН) ПЛОЩАДНЫЙ СМЕХ В РОМАНАХ АБДУЛЛЫ КАДЫРИ	23
А.П.НАСИРОВА (НУКУС, ҚАРАҚАЛПАҚСТАН) ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ АЙТЫСЛАРЫН ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТТЕ ИЗЕРТЛЕҰДИҢ ӘХМИЙЕТИ	25
ШАҲРИЁР ЖҰРАЕВ, НИГИНА ЖАЛОЛОВА (САМАРҚАНД, ЎЗБЕКИСТОН) САМАРҚАНД ШЕВАСИДАГИ ЎЗЛАШМА ЛЕКСЕМАЛАР	27

Научное издание

VIII Международная научно-практическая
конференция
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ:
ВЫЗОВЫ XXI века»

Сборник научных статей
Ответственный редактор – Е. Абиев
Технический редактор – Е. Есім

Подписано в печать 30.04.2021
Формат 190x270. Бумага офсетная. Печать СР
Усл. печ. л. 25 п.л. Тираж 50 экз.

